

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Volume: 3 Issue: 15

Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı

-Prof. Dr. Turgut KARABEY Armağanı-

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA KUR'AN KISSALARINI KONU ALAN MESNEVİLER
THE MASNAVIS RELATED THE PARABLE OF QUR'AN IN CLASSICAL TURKISH
LITTERATURE

Melike GÖKCAN TÜRKDOĞAN*

Özet

Klâsik Türk edebiyatının beslendiği temel kaynaklardan birisi de Kur'an kıssalarıdır. Kur'an-ı Kerim'de önemli bir yer tutan kısma anlatımı, klâsik şiiri hem içeriği yönünden hem de çeşitli edebi sanatların ve mazmunların oluşmasına vesile olmasıyla etkilemiştir. Ancak, Kur'an kıssalarının bilhassa mesneviler üzerinde çok belirgin bir etkisi görülmektedir.

İslâmî Türk edebiyatının kaynakları arasında yer alan peygamber kıssaları, Türk edebiyatında aynı adla anılan bir edebî türün ortaya çıkmasına vesile olmuştur. İlerleyen yüzyıllar içerisinde Kur'an kıssalarından birinin seçilip müstakil bir konu olarak işlenmesi devam etmiş ve mesnevicilik geleneğinde İskendernâme, Yusuf u Züleyha, Süleymannâme, Halilnâme, gibi çok sayıda mesnevinin yazılmasına vesile olmuştur. Peygamber kıssaları içinde en çok sevilen ve "ahsenü'l-kasas" diye nitelendirilen Yusuf kıssasının Türk edebiyatında telif veya tercüme kırk civarında "Yusuf u Züleyhâ" mesnevisine konu olması türün zenginliğini göstermektedir.

Bu çalışmamızda, Türk edebiyatında XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla gelinceye kadar konusu Kur'an kıssası olan mesnevilerin tespit ve tanıtımını yapmayı amaçladık. Ayrıca mesnevilerde kıssaların ele alınış biçimlerini, Kur'an, Kitab-ı Mukaddes ve menkıbelerden taşınan malzemelerin kullanılmasını, dönem özellikleri ve şairlerin eğilimlerinin konunun işlenişindeki etkilerini göstermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Kur'an Kıssaları, "Yusuf u Züleyha", "İskendernâme", "Halilnâme", "Süleymannâme".

Abstract

One of the essential sources of Classical Turkish literature is the parable of Qur'an. The parable wording having important place in the Holy Qur'an affects classical poetry in terms of its content and by becoming cause of creation of various literal arts and imagery. However an apparent effect of Qur'an parables is seen on primarily masnavi.

Prophet parables taking part in sources of Islamic Turkish literature causes creation of new literal discipline defined as the same word in Turkish literature. Selection of one of the parables of Qur'an and discussion of it as individual subject continues within ongoing years and it causes to write many masnavi such as İskendernâme, Yusuf u Züleyha, Süleymannâme, Halilnâme in masnavi tradition. It shows the richness of this literature by the reason, ensuring that Yusuf parable, mostly liked in Prophet parables and qualified as "ahsenü'l-kasas" (the most beautiful parable) leads to write masnavi "Yusuf u Züleyhâ" more than forty translations or copyright in Turkish Literature.

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

In this study, we aimed to make determination and presentation of masnavi which subject is parable of Qur'an in Turkish literature from the XIV. century to XIX century. Moreover we try to show discussion forms of parables in masnavi, use of materials coming from the Qur'an, Bible and legends, features of their period, trend of poets, and discussion of subject.

Key Words : “Yusuf u Züleyha”, “İskendernâme”, “Halilnâme”, “Süleymannâme”.

Giriş

Arapça “kıssa” kelimesi, “ bir kimsenin izini sürüp takip etmek”, “bir kimseye bir haber veya sözü nakletmek”, “bir şeyi kesmek, kırmak”, “göğüs veya göğüs kemiği” anlamlarına gelmektedir. (Şengül, 1994:44)

Edebî dilde yaygın olarak “hikâye anlatmak” anlamıyla kullanılan “kıssa” kelimesinin Kur'an'da, geçmişin izlerini ortaya çıkarmak suretiyle insanları uyarmak ve ders vermek amacıyla anlatılan hikâyeler olarak ele alındığı görülmektedir. (Güllüce, 2008:133-134)

Kur'an'da da bu misyonu ifade eden ayetler yer almaktadır:

“Andolsun ki peygamberlerin kıssalarında akli olanlar için ibretler vardır. Kur'ân uydurulabilen bir söz değildir. Fakat kendinden önceki kitapları tasdik eden, inanan millete her şeyi açıklayan, doğru yolu gösteren bir rehber ve rahmettir.” (Yusuf: 111)

Klâsik hikâye anlatma geleneği, Kur'an'ın kıssa anlatımı yoluyla ders verme ve model teşkil etme misyonunu edebiyata taşımıştır. Türk edebiyatında türün en tanınmış örneğini veren Mevlana, “Mesnevi”sinde önemli bir kısmı Kur'an kıssaları olmak üzere çok sayıda hikâye anlatır ve bu hikâyeleri hikmetli bir sona bağlamak suretiyle ders verme amacını gerçekleştirir.

Kur'an kıssaları, aynı zamanda müstakil eserler olarak da Türk Edebiyatında pek çok kez işlenmiştir. Hz. Adem'den itibaren tüm peygamberlerin hayat hikayeleri, başta ‘Kısas-ı Enbiya’lar olmak üzere pek çok esere konu olmuştur. Bununla beraber, sadece Hz.İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Süleyman ve Zülkarneyn kıssaları müstakil eserler olarak yüzyıllar içinde işlenerek belli bir tür özelliği kazanmıştır.

YUSUF KISSASI VE TÜRK EDEBİYATINDA YUSUF U ZÜLEYHA MESNEVİLERİ

Yusuf kıssası, Kur'an-ı Kerim'de “ahsen'ül- kasas/ en güzel kıssa” olarak anılması ve dramatik kurgusunun zenginliğiyle Türk edebiyatının en sevilen, en çok işlenen hikâye konularından biri olmuştur. Yusuf suresi tefsiri mahiyetindeki çalışmaların yanı sıra, Yusuf kıssasını ele alan mensur hikâye, halk hikâyesi, menkıbe, efsane türlerinde kaleme alınmış çok sayıda eser kütüphanelerde mevcuttur. Ayrıca, müstakil olarak Yusuf hikâyesini işleyen mesnevilerin sayısı kırkı geçmektedir.

Müstakil eserlerin dışında Yusuf kıssasından doğan “gömlek”, “kuyu”, “kurt”, “pazaryeri”, “rüya”, “Züleyha halveti”, “zindan” “külbe-i ahzan” gibi motifler divan şiirinde yaygın olarak kullanılmıştır. Klasik edebiyatta, Yusuf, güzelliği, masumiyeti, gördüğü rüya, kardeşleri tarafından kuyuya atılması, köle olarak satılması, zindana düşmesi, rüyaları yorumlama gücüne kavuşması, aziz olması; Yakup, Yusuf'a duyduğu muhabbeti, çilesi, sabrı, “Külbe-i Ahzan”da yaşaması, kör olması ve Yusuf'un gömleğinin kokusuyla gözlerinin açılması; Züleyha ve karşılıksız aşkı, Yusuf'tan vuslat dilemesi, gömleğini yırtması gibi olaylar vesilesiyle sıklıkla anılmıştır.

Yusuf u Züleyha Mesnevilerinin Kaynakları

Türk edebiyatında yazılan Yusuf u Züleyha mesnevilerine Kur'an-ı Kerim'in on ikinci sûresi olan "Yusuf" sûresi" kaynak teşkil etmekle birlikte, kıssanın Kitab-ı Mukaddes'te yer alan pek çok motif ve epizodu da yaygın olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla, hikâyenin kurgusuna İsrailî unsurların katıldığı metinler ile sadece Kur'an-tefsir çizgisine bağlı kalanlar arasında olay örgüsü ve bakış açısı yönünden farklılıklar doğmuştur.

Kur'an-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddes'te yer alan Yusuf kıssasının temel epizotları karşılaştırıldığında, her iki kutsal kitapta olay örgüsünün benzer olduğu görülür. Ancak, Hz. Yakup, Hz. Yusuf ve kardeşlerin karakterlerinin çiziminde ve bu karakterlerin olaylara yön veriş tarzlarında oluşan bariz ayrılıklar hikâyede iki farklı perspektifin varlığını göstermektedir. (Türkdoğan, 2008:25)

Kitab-ı Mukaddes'te Yakup peygamber ve ikiz kardeşi Esav, sonraları Hz.Yakup'un oğullarına da yansiyacak olan, güçlü bir rekabet hissiyle yetişmiştir. Daha doğumlarında, dünyaya önce gelen olmak için biri diğerinin topuğunu yakalamış olarak doğan kardeşler arasındaki bu rekabet ve husumete anne ve babaları da taraftır. Babaları Hz. İshak, nübüvveti bir miras olarak oğlu Esav'a devretmek istemektedir. Bu amaçla adeta bir yarışma tertip eder. Av hayvanı yemek istediğini bildirir. Büyük oğul Esav'ın usta bir avcı olması onun bu şartı ileri sürmesinde etkindir. Ancak, babanın hile sayılabilecek bu davranışına karşılık, Yakup'u destekleyen anne de, bir hile düzenler. Esav avdan dönmeden bir oğlak kesip pişirir ve babasına sunması için Yakup'a verir. Gözleri görmeyen Hz.İshak, yanılarak nübüvvet duasını Yakup için yapar. (Genesis/Tekvin:27)

Kur'an'da yer almayan bu epizot, Türk Edebiyatındaki Yusuf u Züleyha mesnevileri içinde, en güçlü iki eser olan Hamdi ve Yahya mesnevilerinde yer bulmuştur. Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini gösterdiği için 14.-15. yüzyıllar arasında yaşadığı tahmin edilen Nahif'nin mesnevisinde de aynı epizot kısaca işlenmiştir. Söz konusu eserler olay örgüsünü Yakup peygamberin doğumundan itibaren kurgular ve Tevrat'ta yer alan bu epizodu hikâyeye dâhil eder. İslam anlayışına göre peygamber ahlâkıyla bağdaşmayan bu yaklaşım tarzı, bu eserler dışında, diğer mesnevilerde itibar görmemiştir. Söz konusu İsrailî yaklaşımı Hamdi ve Yahya'nın, hikâyeyi daha mufassal kılmak ve kardeşler arası çatışmayı temellendirmek amacıyla kullanmış olması muhtemeldir. (Türkdoğan, 2008:25)

Hz. Yakup'un, oğlu Yusuf'u çok özel duygularla sevdiği her iki mukaddes kitapta da yer alır. Tevrat'da babanın bu sevgisi sıradan bir zaaf gibi görünmektedir:

"İsrail, Yusuf'u öbür oğullarının hepsinden çok severdi. Çünkü Yusuf onun yaşlılığında doğmuştu. Yusuf'a uzun, renkli bir giysi yaptırmıştı." (Genesis/Tekvin:3)

Kur'an'da ise, babası, Yusuf'un Allah tarafından seçilmiş ve Hz. İbrahim'den beri devreden nübüvveti kuşanabilecek manevi hasletlere sahip özel bir çocuk olduğunu peygambere has ferasetiyle anlar:

" İşte böylece Rabbin seni seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce iki atan İbrahim ve İshak'a nimetini tamamladığı gibi sana ve Ya'kub soyuna da nimetini tamamlayacaktır. Çünkü Rabbin çok iyi bilendir, hikmet sahibidir." (Yusuf: 6)

Yusuf'a duyulan sevgi konusunda mesneviler her iki kutsal kitaptan da esintiler taşır. Mesnevilerin çoğu Kur'an kaynaklı yorumu tekrarlarlarken, Hamdi ve Yahya mesnevisinde, Yakup'un gençliğine dönüş yapılarak, Yusuf'un annesi Rahil'e duyduğu aşkın ondan olan evladına da yansıdığına ve aynı zamanda Yusuf'un onun yaşlılık zamanına denk geldiğine dair açıklamalar görülmektedir.

Yusuf'un gördüğü düşle başlayan süreçte de Hz.Yakup'un tavrı Kur'an ve Tevrat metinlerinde farklı görünmektedir. Tevrat'a göre, devamlı kendi üstünlüğünü beyan eden ve

bunu ispatlamaya yarayacak birbirine benzer iki düş gören Yusuf'a babası da kızar. Onu üstünlük taslamaktan men eder:

"Yusuf babasıyla kardeşlerine bu düşü anlatınca, babası onu azarladı: "Ne biçim düş bu?" dedi, "Ben, annen ve kardeşlerin gelip önünde yere mi eğileceğiz yani?" (Tekvin:10)

Kur'an'da ise Hz. Yakup, bu rüyayı üstünlük sağlama gayreti olarak değerlendirmez. Rüyanın yorumunu, büyük bir memnuniyetle bizzat kendisi yaparken sadece, peygamber basiretiyle, kardeşlerin kıskançlığının büyüyeceğini hisseder. Oğlunu da bu konuda ikaz eder:

"Babası, şöyle dedi: "Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma. Yoksa sana tuzak kururlar. Çünkü Şeytan, insanın apaçık düşmanıdır." (Yusuf:5)

Bu epizot, mesnevilerin tamamında Kur'an'da işlendiği şekliyle yer alır. (Türkdoğan, 2008:27)

Tevrat'ta oğullarının kanlı gömlekle döndüğünü gören babaları onların yalanlarına derhal inanır:

"Yakup giysiyi tanıdı, "Evet, bu oğlumun giysisi" dedi, "Onu yabanıl bir hayvan yemiş olmalı. Yusuf'u parçalamış olsa gerek." Yakup üzüntüden üstünü başını yırttı, beline çul sardı, oğlu için uzun süre yas tuttu." (Tekvin:37)

Kur'an'da Hz. Yakup, güçlü sezgileri, yüksek muhakemesiyle bu işte bir tutarsızlık olduğunu derhal anlar. Ayrıca gayb bilgisine de sahiptir. Çocuklarının bu işteki rolünü hemen kavramış; ancak, bunun aynı zamanda Allah'ın takdiri olduğunu ve İlahî iradeye boyun eğmesi gerektiğini, idrak etmiştir:

"Bir de üzerine, sahte bir kan bulaştırılmış gömleğini getirdiler. Yakub dedi ki: "Hayır! Nefisleriniz sizi aldatıp böyle bir işe sürükledi. Artık bana düşen, güzel bir sabırdır. Anlattıklarınıza karşı yardımı istenilecek de ancak Allah'tır." (Yusuf: 18)

Tevrat'ta Yusuf, kuyuya atılana kadar başka bir karakterdir. Kuyudan çıkarılıp Mısır'a götürüldükten sonra ise birden bire yüksek ahlâkî değerleri kuşanmış ve şahsiyet bütünlüğüne kavuşmuş gibidir. Hayatının birinci devresinde Yusuf, babası tarafından haksız yere şımartılıp nazlanan, her istediğini kolaylıkla elde eden, kaprisli ve bencil bir çocuktur. Ağabeylerine karşı sürekli üstünlük taslar. Anlattığı rüyalarla da takındığı tavrı pekiştirmek ister.

"Yusuf bir düş gördü. Bunu kardeşlerine anlatınca, ondan daha çok nefret ettiler. Yusuf, "Lütfen gördüğüm düşü dinleyin!" dedi "Tarlada demet bağlıyorduk. Ansızın benim demetim kalkıp dikildi. Sizinkilerse, çevresine toplanıp önünde eğildiler." Kardeşleri, "Başımıza kral mı olacaksın? Bizi sen mi yöneteceksin?" dediler. Düşlerinden, söylediklerinden ötürü ondan büsbütün nefret ettiler. Yusuf bir düş daha görüp kardeşlerine anlattı. "Dinleyin, bir düş daha gördüm" dedi, "Güneş, ay ve on bir yıldız önümde eğildi.⁰ Yusuf babasıyla kardeşlerine bu düşü anlatınca, babası onu azarladı: "Ne biçim düş bu?" dedi, "Ben, annen, kardeşlerin gelip önünde yere mi eğileceğiz yani" Kardeşleri Yusuf'u kıskanıyordu, ama bu olay babasının aklına takıldı.(Tekvin:37)

Yusuf'un sahip olduğu "uzun, alaca giysi/gömlek" de -Tevrat'ta babalarının Yusuf'a özel bir armağanı olarak geçmektedir- ayrıca bir kıskançlık sebebidir.(Tekvin:37) Yusuf'un gömleği etrafında oluşan bu sembolik değer, mesnevilere de yansımıştır. Bilhassa, Hamdi mesnevisinde, Hz. İbrahim'in ateşe atılırken giymiş olduğu, mukaddes bir aile yadigârı olarak saklanan gömleğin Yakup tarafından Yusuf'a bayram hediyesi olarak verilmesinin kardeşleri üzerindeki etkisi ayrıntılı olarak işlenmiştir.

*Ol kamisi giydi İbrahim
Gülşen oldukça ana nâr-ı azîm*

Emr olup Cebrail'e Hazret'ten

Ki getirmiş idi anı cennetten

*Verdi engine Yusuf'un Yakup
Giydi rıdvâna döndü ol mahbûp*

....
*İlle ihvâni pür hased oldı
Ne hased her biri esed oldı
(Hamdi: 66)*

Kur'an-ı Kerim'de ise Yusuf, ağabeylerini kışkırtacak tutum ve davranışlardan uzaktır. O sadece sahip olduğu üstün yaratılışı yüzünden kıskanılır.

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Yusuf, Kur'an'da anlatıldığı gibi saf ve iyi niyetlidir. Ağabeylerini husumete sevk edecek bir tutumu olmadığı için onlardan herhangi bir kötülük ummaz. Onların kıra götürme teklifini sevinçle karşılar. Kendisi için endişelenen babasını ikna eder.

Yusuf karakterinde, Tevrat metniyle ilişkilendirilebilecek tek motif, mesnevilerin hemen hepsinde geçen ve Yusuf'un "sebeb-i felaketi" olarak gösterilen "güzelliğiyle gurura kapılması" olayıdır. Buna göre, Yusuf, bir gün, aynaya bakarak güzelliğiyle gururlanmış ve kul olarak satılacak olsa kendisine paha biçilemeyeceğini düşünmüştür.¹

Her iki kutsal kitapta da kardeşler Yusuf hakkında plan yapıp suç işlemiş ve sonunda ağır bir hüsrana uğramışlardır.

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde kardeşlerin karakteri çizilirken geniş olarak Tevrat'tan yararlanılmıştır. Kur'an'da Hz. Yakup'un oğullarından yalnızca Yusuf ve Bünyamin'in adı geçmektedir. Yusuf'u öldürme planları yaparken aralarındaki konuşma sadece "onlardan bir sözcü" tanımlamasıyla geçer. (Yusuf: 10-11) Tevrat'ta ise kardeşler arasındaki bu konuşma "Ruben", "Şimon", "Levi", "Yehuda" isimleri zikredilerek verilir. Mesnevilerde de kardeşler arasındaki konuşmalar Tevrat'taki gibi nakledilir ve kardeşlerin isimleri kullanılır. Ali, Şeyyad Hamza, Süle Fakih, Hamdi mesnevilerinde Yakup'un tüm oğullarının isimleri sayılır. Mesnevilerin çoğunda ise Yusuf hakkındaki konuşmaları esnasında "Ruben", "Şem'un" "Lavi" ve "Yehuda" anılır.

Mesnevilerde Yehuda ve Şem'un birbirine zıt tavırlarıyla dikkat çekmektedir. Şem'un, Yusuf için en acımasız kararların alınmasından yanayken Yehuda, sürekli Yusuf'u korumaya çalışır. Bu epizot Tevrat'ta benzer şekilde geçerken Kur'an'da sadece biri aşırı giden, diğeri itidale sevk eden iki görüşün sahibi olarak, isimleri zikredilmeksizin verilir. (Tekvin: 37, Yusuf: 10-12)

Yusuf, atıldığı kuyudan Medyen'li bir kervan tarafından kurtarılarak Mısır'da köle olarak satılmıştır.

Dönemin Mısır yönetimi hakkında Kur'an-ı Kerim ve Tevrat'ta iki farklı yaklaşım söz konusudur. Antik Mısır tarihî ile ilgili genel bilgiler gereği, dönemin Mısır hükümdarlarına "Firavun" denmektedir. Tevrat'ta da Hz. Yusuf'un yaşadığı dönemin hükümdarı "Firavun" olarak isimlendirildiği için Kitab-ı Mukaddes araştırmacıları Yusuf'un çağdaşı olan hükümdarı bu unvanla nitelendirmişlerdi. Ancak, son dönemlerde hız kazanan ve yeni arkeolojik bulgularla şekillenen veriler dönemin tarihî gerçekliği hakkındaki eski bilgileri değiştirmeye başlamıştır.

M. Ö. 1700'lerde Asya'dan itibaren tüm bölgeye hâkim olan Hyksos istilası, Mısır yönetimini de ele geçirmişti. Hz. Yusuf'un Mısır'a getirildiği tarih, ülkede Hyksos idaresinin hüküm sürdüğü, Mısır tarihî araştırmacılarının tasnifine göre, "Orta Krallık"ın sonunda "İkinci Ara Dönem" diye adlandırılan tarihî döneme denk gelmektedir. (Hornung, 2004: 77)

¹ Ali, S. Fakih, Ş. Hamza, Hamdi, Yahya mesnevilerinde geçen motif

Eski Mısır'ın yerli hükümdarları olan firavunlar çok tanrılı, pagan inancına sahiptiler. Bu inanç firavunlara tanrısal bir güç vermektedir. Mısır devlet yapılanması, din ve devlet otoritesini tek bir elde, tanrısal Firavun'un şahsında birleştiren bir gücün ekseninde şekillenmekteydi. Hz.İbrahim ve Yakup peygamberlerin diniyle yetişen ve kendisi de bir peygamber olan Hz.Yusuf'un bu inanç sistemi ve ona bağlı geleneğin içinde kabul görmesi, ülke yönetiminde birinci derecede söz sahibi olması ihtimali oldukça zayıftır. Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da görüldüğü üzere, Mısır'da hükümdar ve diğer devlet erkânı Hz. Yusuf'un tevhit inancını tebliğ etmesine karşı çıkmamışlardır. Oysa hükümlerle beraber ulûhiyet yetkisini de kuşanan Firavun'un, Hz. Musa'nın tebliğine karşı durduğu gibi, Yusuf'a da karşı gelmesi kaçınılmaz olurdu. Bu durum, dönemin hükümdarının antik Mısır kültüründen farklı bir kültüre sahip olduğunun göstergesidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de, Hz. Musa dönemindeki yönetici hakkında "firavun" unvanı kullanırken, Yusuf suresinde Mısır yöneticisi "melik" olarak anılmaktadır. Son zamanlarda, Yusuf'un muhatap olduğu hükümdarın bir firavun olmadığı görüşü Kitab-ı Mukaddes araştırmacıları tarafından da kabul görmeye başlamıştır.

Yusuf u Züleyha mesnevilerinde de Mısır hükümdarı, Kur'an'da olduğu gibi "melik", "sultan", "padişah" unvanlarıyla anılmaktadır.

Tevrat'ta Yusuf, Mısır'daki hayatında hızlı bir değişim yaşar. Bilgili, olgun, ahlâklı ve çalışkan bir insan olarak inkişaf eder. Potifar'ın karısına hiçbir meyil duymaz. Kur'an ve Doğu hikâyelerinde nefsiyle bir mücadeleye girdiği, Allah'ın yardımıyla korunmuş olduğu vurgulanırken Tevrat'ta bu çatışma yer almaz.

Yusuf u Züleyha mesnevilerinin tamamında Züleyha kadın kahraman olarak yüceltilme eğilimindedir, dolayısıyla Tevrat'ın bu kadına bakış açısı benimsenmez. Mesnevilerde hikâyenin sonunda Züleyha, çektiği çilelerle güçlü bir nefis terbiyesi kazanır ve Yusuf'a eş olmaya layık bir kadına dönüşür. Tevrat'ta ise Yusuf, zindandan çıktığında ona "Zaphnat-Panaekh" adı verilir ve On Kâhini'nin kızı Asenat'la evlenir. (Tekvin: 39)

Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri

Yusuf kıssasından doğan "Yusuf u Züleyha" mesnevilerinin ilk örnekleri XIII. Yüzyılda görülmeye başlar. XIII. yüzyıldan XIX. Yüzyıla kadar şairi belli olan kırk üç mesnevi tespit edilmiştir. (Türkdoğan, 2008: 39)

Bir kısmı elde mevcut olmayan varlığı sadece tezkirelerden ve mecmualardan öğrenebildiğimiz bu mesnevilerin yanı sıra, şairi belli olmayan veya başı sonu eksik olan nüshalar da kütüphanelerimizde kayıtlıdır.

İlk Örnekler: XIII.- XIV. Yüzyıllarda Yusuf u Züleyha Mesnevileri

Erken dönem Yusuf u Züleyha mesnevileri XIII. XIV. Yüzyıllara aittir. Bu dönemde yazılan eserler, genel olarak "Kıssa-i Yusuf" veya "Kıssa-i Yusuf u Züleyha" şeklinde adlandırılmışlardır. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere, türün bu ilk örneklerinde, hikâyenin daha ziyade, bir peygamber kıssası, bilhassa Kur'an-ı Kerim'in vasıflandırmasıyla "ahsen'ül- kasas" olması önem taşır. Bu döneme ait eserler daha ziyade Kur'an, tefsir, hadis ve Tevrat referans alınarak yazılmıştır. Ertaylan, bu döneme ait "Kıssa-i Yusuf"ların halkın dini duygularını güçlendirmek, "dini propaganda" yapmak amacıyla yazıldığını söylemektedir. (Ertaylan,1960: 19)

Döneme ait eserlerde, Ali ve Süle Fakih mesnevilerinde görüldüğü gibi zengin bir hikâyecilik geleneğinin yansımalarını izlemek mümkündür. Destan, masal motifleri, bir takım mitolojik unsurlar ve S. Fakih mesnevisinde olduğu gibi, bazı yan hikâyelerin de katılımı manzumeleri zenginleştirmektedir.

XIII. yüzyıla ait ilk örnekler dörtlükler ve hece vezniyle, Şeyyat Hamza'dan itibaren aruz vezni ve mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Bu dönem eserlerinin ilk aruz uygulamaları

başarılı değildir. Bazen müstensih hatalarından da kaynaklanan aruz kusurları oldukça sık görülmektedir.

Ali/ Kul Gali

Türk edebiyatında ilk “Yusuf u Züleyha” hikâyesi olduğu kabul edilen eser, “Ali”, “Harezmlî Ali”, “Kul Ali”, “Kul Gali” adlarıyla tanınan şair tarafından XIII. Yüzyılın ilk yarısında H. 630/M. 1232 yıllarında kaleme alınan “Kıssa-i Yusuf” tur.

Türk Edebiyatında kaleme alınan Yusuf u Züleyha hikâyeleri içinde Hamdi'nin mesnevisine kadar yazılanlar (Ali, Haliloğlu, Ş. Hamza, S. Fakih) Câmi'nin mesnevisinden önceki döneme aittir ve Türkçe mesnevilerde çok belirgin olan Câmi çizgisinin dışındadır. Ali, Türk edebiyatında ilk defa olarak kaleme aldığı bu hikâyeyi doğrudan Kur'an ve tefsir'e dayanarak işlemiştir. Pek çok yerde Kur'an ayetlerinin meali alıntılanmıştır. (Türkdoğan, 2008: 69) Bir din âlimi olan Ali, mesnevide aktarılan bazı bilgileri de hadis rivayetlerine de dayandırmıştır.

Meşhurdur bu rivayettür ol Câberden

Bir cehud var ıdı adı Butsan

Sual sordı ol cehud hakk resulden

Dürüst cevab sahih söz ister imdi

(Uygur, 2003: 69)

Kul Ali, ayrıca, Tâberî tefsiri, Firdevsî'nin manzumesi ve Ansarî'nin eseri (XI. yüzyıl) gibi kaynakları da elinin altında bulundurmuştur. (Hisamov, 2002) Kul Ali'nin eseri dikkat çekici bir yorum farklılığı getirmiştir ki, bu manzumeyi takip eden diğer Türkçe eserler de Firdevsî'ye isnad edilen manzumenin olay kurgusundan ayrılacaktır. Örneğin, Firdevsî'nin mesnevisinde Züleyha, doğma büyüme Mısır kızıdır. Kul Ali versiyonunda ise Züleyha, Magrib ülkesi hükümdarının kızıdır. Yusuf'a rüyasında âşık olur. Kahraman ilişkilerinin bu şeması destandan alınmadır. Eski Türk destanlarında hükümdarın çok sayıda erkek çocuğa sahip olması çok önemlidir. Yusuf'un on iki oğlu olduğuna dair kurgu bu gerekçeye bağlanabilir, zira Kitab-ı Mukaddes'te, bazı Kur'an tefsirlerinde ve Firdevsî'de de Yusuf'un iki oğlu olduğundan bahsedilmektedir. (Hisamov, 2002)

Kırımlı Mahmud

Kronolojik olarak, Ali'nin Kıssa-i Yusuf'undan sonra Deşt (Kırım) dilinde yazılan Kırımlı Mahmut'un “Yusuf u Züleyha”sı gelmektedir. Kırımlı Mahmut'a ait nüsha bulunamamıştır. Eserin günümüzde mevcut nüshaları Haliloğlu Ali adlı bir şair tarafından Türkçe'ye çevrilen varyantlarıdır. Haliloğlu'nun çevirisini yaptığı eser, Kırımlı Mahmut'un ölümüyle yarım kalmış, hikâyeyi sonlandıran Haliloğlu Ali olmuştur. (Ertaylan, 1960:16)

Şeyyad Hamza

Şeyyad Hamza, ilk olarak Fuat Köprülü'nün Budapeşte'de yayınlanan ve sonraları tercüme edilip Türk Yurdu'nda da basılan “Selçuklular Devri Anadolu Şairleri I: Şeyyat Hamza” adlı makalesiyle tanıtılmıştır. (Dilçin, 1946:24)

Şeyyâd Hamza'nın elde bulunan en ünlü eseri “Dâsitân-ı Yusuf Aleyhisselam Ahsen'ül-Kasas'ül- Mübarek” adını taşıyan mesnevisidir. İlk kez 1946 da Dehri Dilçin tarafından başında bir incelemeyle basılan eser, Anadolu sahası Türk edebiyatının, bir başka deyişle Divan edebiyatının bilinen ilk “Yusuf u Züleyha”sı olması bakımından önemlidir.

Şeyyad Hamza, Yusuf u Zeliha'sında meclislerde rahatlıkla okunabilsin diye sade bir dil tercih etmiş, sanatlı ve süslü bir söyleyişten kaçınmıştır. Hikâye boyunca zaman zaman

okuyucuya seslenilmesi; okuyucunun salavat getirmeye davet edilmesi gibi üslup özellikleri, mesnevinin halk meclislerinde seslendirildiğine delalet etmektedir. (Türkdoğan, 2008:44)

Süle Fakih

Süle Fakih'in mesnevisi de kaynağını Kur'an ve Tevrat'tan almıştır. Ayrıca hadis rivayetleri ve İbn-i Abbas tefsiri şairin kendi saydığı kaynaklardandır.

İbn-i Abbas'tan rivayet oldı hem

Ol rivayetden sana oldı behem

(b.1825)

Mesnevi, 4800 beyit tutarında oldukça hacimli bir eserdir. Tahkiye yönünden ana hikâyeye karışan yan anlatıların zenginliğiyle dikkat çekmektedir.

Darir

Yüzyılın ikinci Yusuf u Züleyha mesnevisi, Darir'in "Kıssa-i Yusuf ile Zelîha" adlı eseridir. H. 768/m.1366 da tamamlanmıştır. Kıssa-i Yusuf, Çelebioğlu'nun bu dönem mesnevileriyle ilgili tasnifinde, halk meclislerinde okunması için yazılanlar olarak tanımladığı kategoriye girmektedir. (Çelebioğlu, 1999:44)

Darir'in dili sade ve üslubu samimidir. Mısır Memlukları arasında Oğuz Türkçesinin yaygınlaşmasında ve edebi bir dil olarak kabul görmesinde önemli rol oynamıştır. Kıssa-i Yusuf'ta, XIII. yüzyılda yaygın bir dil özelliği olup XIV. yüzyılda azalmaya başlayan Kuzey ve Doğu Türkçesinin izleri belirgindir. Darir'in yetiştiği coğrafyanın da, saha olarak Kıpçak ve Harezmi etkileşimine açık olması eserlerindeki dil özelliklerini açıklayabilir. (Karahana, 94:14-26)

Diğer Eserler

Rabguzi'nin 1311 de kaleme aldığı Kıssa-ı Enbiyâ içindeki kıssalardan biri de Kıssa-i Yusuf'dur. Eser, Emir'ül-Eccel- Nasuriddin Tok Buğra'nın emriyle kaleme alınmıştır. Kıssa-ı Enbiya kitabı başta Hz. Peygamber olmak üzere tüm peygamberlerin hayatlarına ve tanınmış Kur'an kıssalarına yer vermiştir.

Bir diğer mesnevi Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî'ye aittir. Şairin Yusuf u Züleyha mesnevisi Ahmedî'nin İskendernâme adlı eserinin arasında bulunmuştur. (Karahana,1994:13)

Şairi bilinmeyen bir eser, Aydınöğlü Mehmet Bey'in emriyle "Ara'is" adlı Arapça bir kitaptan çevrilmiştir. Kıssa-ı Enbiyâ içinde yer alan "Kıssa-i Yusuf" adlı bir bölümdür. Hikâye, Rabguzî ve Hamzavî kıssalarına benzemektedir.

Yüzyılın son eseri Garib/Karib adlı bir şaire aittir. Eser, Anadolu Türkçesinin erken dönem örneklerinden olduğu anlaşılmakta, Ali, Haliloğlu Ali, S. Fakih mesnevileriyle benzeşmektedir.

XV. Yüzyılda Yusuf u Züleyha Mesnevileri

XV. yy. da, dönemin siyasal- sosyal açıdan istikrara kavuşması ve kültürel yönden gelişime açık bir hal alması bu dönem edebiyatını ve dolayısıyla müstakil bir şekil olarak mesnevileri de olumlu yönde etkilemiştir.

Bu yüzyıldan itibaren mesnevi nazım şeklinin oturmuş olması ve mesnevilerin gerek dil ve üslup, gerekse konunun işleniş tarzı itibarıyla tam anlamıyla edebi hünerin sergilendiği eserler olarak görülmesi, bu dönemde yazılan Yusuf u Züleyha'ların da tarzını belirlemiştir.

Bu dönemde yazılan mesneviler içinde Hamdi mesnevisi dönüm noktasıdır. Hamdi'den itibaren Camî etkisi başlamaktadır. Türk dilinde ilk başarılı örneği vermek iddiasında olan Hamdallah Hamdi'yi ardından gelen eser sahipleri de aynı sebeple anmaktadır.

XV. Yüzyılda Yusuf u Züleyha Yazan Şairler: Ahmedî, Şeyhoğlu Mustafa, Kırmılı Abdulmecid, Dur Big, Hamidi, Hamdullah Hamdi, Hatai, Çakeri, Bihişti Ahmet Sinan, Bekai, Abdulvahab, Nahifi.

Ahmedî

Agâh Sırrı Levent, Ahmedî'yi Yusuf u Züleyha yazan şâirler arasında ve XIV. yüzyılda gösterir. Burada kastedilen şâir Germiyanlı Ahmedî'dir ve onun Yusuf u Züleyha yazarı olduğuna dair bilgi Latîfî tezkiresinin Likaî maddesinden alınmıştır. (Levend,1967: 89)

Ahmedî'nin İskendernâme adlı eseri üzerinde çalışan İsmail Ünver, şaire ait "Yusuf u Züleyha" mesnevisine rastlanılmadığını belirtmiştir. (Ünver, 1983:7) Ayrıca, Gönül Ayan, Latîfî tezkiresinden bu konuyla ilgili bilgileri aktarırken şöyle bir sonuca ulaşır:

"Buna göre, Latîfî'nin, "Likaî, garib yaradılışına rağmen Ahmedî gibi bir şairin Yusuf u Züleyha'sına nazire demekle ayıp ettiğini ve bu ayıbı da hüner sayarak Sultan Bayezid'a eserini sunduğunu, fakat Sultanın onun, enbiya menkıbelerindeki hatasını görünce, o işe yaramayan kitabı yaktığını ve "ehil olmayan böyle işlere kalkışmasın" dediğini nakletmesi üzerine, Tebrizli Ahmedî unutulup eserleri, Yusuf u Zeliha ile birlikte Esrar-name de o dönemlerde şöhret olan Germiyanlı Ahmedî'ye mal edilir." (Ayan, 2007:101)

Ahmedî adını taşıyan şairin, Marmara Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi No: 51 de kayıtlı olan eserinde, XV. yüzyılda, Azarbaycan, İran ve Doğu Anadolu bölgesinde büyük bir devlet kuran Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu Yakup Han'ın adı geçmektedir.

Hoş nizamdaydı âlem sertâser

Nevbet-i Yakup Han idi međer

Anun idi saltanat-ı cedd-i Rum

Taht-ı Bağdadi İrayen ile Kum

Bu durumda açıktır ki, elde nüshası mevcut olan Yusuf u Züleyha, Yakup Han zamanında XV. yüzyılda yaşayan Tebrizli Ahmedî'ye aittir. (Azamat, 1998:347)

Ahmedî, hikâyeyi meclisinde mensur metin olarak dinleyen Yakup Han'ın kendisinden bunu mesnevi olarak yazmasını istemesi üzerine eserini kaleme almıştır. Ahmedî, Tebriz'de yazımını tamamladığı eseri için öncelikle ciddi bir derleme çalışmasına girer. "Hikâye ile ilgili ne kadar garip rivayetler, haberler varsa derler. Menkıbelerden, tefsirlerden bilgi toplayıp 57 günde,4035 beyit uzunluğundaki mesneviyi ortaya çıkarır." (Ayan, 2009:236)

Hamdallah Hamdi

XV. yüzyılın ikinci yarısında yazdığı mesnevileriyle tanınan Mehmet Hamdallah Hamdi, Fatih Sultan Mehmet'in hocalarından meşhur mutasavvıf Akşemseddin'in oğludur.(843/1449-1503)

Hamdi'nin Yusuf u Züleyha mesnevisi çok okunmuş ve sevilmiştir. Kendisinden sonra yazılan Yusuf u Züleyha'lar üzerinde de etkili olmuş, şairler sebab-i telif bölümünde (Gubârî) veya mesnevi içinde (Şerîfî) onun mesnevisini anmışlardır.

Türk edebiyatında yazılmış en başarılı Yusuf u Züleyha hikâyelerinden biri olarak kabul edilen Hamdi'nin mesnevisi, Tevrat metninden doğan menkıbeleri de içinde barındıran oldukça mufassal ve renkli bir eserdir.

Hamdi, mesnevisinin "sebeb-i telif" bölümünde, İran edebiyatının şaheserleri olan Firdevsî ve Câmî'nin mesnevilerine denk Türkçe yazılmış bir mesnevi bulunmadığını ve kendisinin eserinin bu boşluğu doldurduğunu ifade eder.

Hamdi, 6241 beyitten oluşan mesnevinin 346. beytinde, Matla-ı Dasitan-ı Yusuf Aleyhisselâm başlığıyla asıl hikâyeye girer. Mesnevide hikâyeye boyunca, olayların gidişatını bozmayacak ve okuyucunun dikkatini dağıtmayacak tarzda "nükte", "pend", "rivayet", "hikâyeye-i münâsib"lere yer vermiş, bunlardan bir takım ahlaki sonuçlar çıkarmıştır.

Çâkerî

XV. yüzyılda Yusuf u Züleyha yazar şairlerden biri de Çakerî'dir. Bazı kaynaklarda günümüze ulaşan tek nüshasının Milli Kütüphane 2611'de bulunduğu söylenmektedir. Ancak şu an için Milli Kütüphane veri tabanında bu eser görünmemektedir.

Şentürk, Çâkerî'nin, aruzun "mefâîlün/ mefâîlün/ feûlün" kalıbıyla yazılmış 4200 beyitten oluşan ve tezkireci Sehi'nin ibaresiyle "bi-bedel" olan mesnevisinin 900/1494 de Sultan II. Bayezit'e sunulduğunu bildirmektedir. (Şentürk, 2009:213)

Abdü'l-Vahab

Agâh Sırrı Levend'in tasnifinde yer almayan şair Abdolvahab'ın da bu dönemde yazılan bir Yusuf u Zeliha mesnevisi olduğu bilgisi Ahmet Atilla Şentürk'ün "Eski Türk Edebiyatı Tarihî" adlı kitabında yer almaktadır. Buna göre, günümüze kadar ulaşan mesnevi, Topkapı Müzesi kitaplığında bulunmaktadır. (Şentürk, 2009:213)

Kırımlı Abdü'l-Mecîd

Eser, Mûnisü'l-Uşşâk adını taşır. Şairi, 1411'de hayatta olan bu eser 14. yüzyıl sonları veya XV. Yüzyıl başlarında yazılmış olabilir. Keşfü'z-Zünûn'da bu konuda yazılmış eserlerin en güzeli olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.(Türkdoğan,2008: 54)

Hatâyî

Hatâyî adından ilk defa olarak bahseden kaynak, Muhammet Ali Terbiyet'in Dânişmendân-ı Azerbaycan adlı eseridir. Bu kaynaktaki bilgiye göre, yazar, Hatâyî mahlasını kullanan Şah İsmail'i tanıttığı maddenin sonunda, Hatâyî ve Yusuf u Züleyha mesnevîsi hakkında kısaca bilgi verir. Aynı mahlası kullanıyor olmalarından dolayı aynı madde içinde anılmış olmalıdırlar. Zira Yusuf u Züleyha şairi Hatayî, Şah İsmail değildir.(Demir,2006:22)

Nahîfî

XV. yy'a ait bir diğer eser, Nahîfî'nin Yusuf u Zeliha isimli mesnevîsidir. Müstensihi El-Hacı Mustafa bin Trabuzanî olan eserin istinsah tarihî kesin olarak bilinmemektedir. Eserin Milli Kütüphane'de bir nüshası bulunmaktadır. Eser dil yönünden, eski Anadolu Türkçesi özelliği göstermektedir.

Nahîfî'nin mesnevisinde hikâyeye kurgusu, bilhassa Hz. Yakup'un kardeşi Esav ile olan mücadelesi Tevrat etkilerini göstermektedir. (Türkdoğan,2008: 56)

Dur Big

Timur zamanında yaşayan Dur Big, ilk Çağatayca Yusuf u Züleyha hikâyesini yine XIII. yüzyılda yazmıştır. Halide Dolu, Dur Big nüshası ile Hamidi Nüshası arasındaki benzerliklere dikkat çekmekte hatta aynı olan beyitlerin varlığına işaret etmektedir. Ancak, Dur Big nüshasına dair bilgileri Fıtrat adlı bir araştırmacının "Özbek Edebiyatı Numuneleri" isimli eserinden aktardığı için Dolu, bu konuda kesin bir hüküm verememektedir. (Dolu,19: 431)

Hamidi

Hamidî'ye ait olan Yusuf u Züleyha, Belh şehri muhasarası sırasında ele geçen mensur bir Farsça eserden Çağatay Türkçesine manzum olarak aktarılmıştır. Eserde tarihî bilgi olarak Belh şehri muhasarasında yaşanan sıkıntıların işlendiği görülür. Ayrıca eser içinde Sultan Hüseyin Baykara'nın tahta çıkışının birinci yılında kendisine takdim edildiği bilgisi de mevcuttur. (Dolu,1952:431)

Bihîştî Ahmed Sinan

Bihîştî Ahmet Sinan, Sultan II. Bayezit dönemi şairlerindedir. Hayatının bir döneminde İran'a giderek Molla Camî ve Ali Şir Nevâî'den ders almıştır. Bu şairlerden aldığı edebi etkiler sonucu, "Acem usulü" beş eserlik bir mesnevi külliyyatı hazırlamıştır. Bursalı Mehmet Tahir'e göre bu külliyyat Türk edebiyatında ilk örnektir. (Mehmet Tahir,2000: 96)

XVI. Yüzyılda Yusuf u Züleyha Mesnevileri

XVI. yüzyılda mesnevi türü gelişimini sürdürmüştür. Aynı zaman diliminde kültürel yönden hızlı bir ilerleme ve İran edebiyatıyla yoğun bir etkileşim de söz konusudur.

Bu dönemde İran edebiyatının en önemli eserleri tercüme edilmiştir. Bilhassa aşk hikâyelerinin sayısında telif ve tercüme eserler olarak, bir artış gözlemlenmektedir. Mesnevilerin halk meclislerinde okunması geleneği artık kaybolduğu için Divan şiirinin süslü ve incelikli dili mesnevi edebiyatında da kendisini göstermektedir. İncelikli ve sanatkârane bir tarz dönemin tüm mesnevileri üzerinde etkilidir.

Bu dönemde yazılan Yusuf u Züleyha mesnevilerinde Molla Câmî'nin etkisi de sürmektedir. Tahkiyede olay zincirinin halkaları genelde aynıdır; temel motiflerin de korunduğu görünmektedir. Ancak, Ali ve bilhassa S. Fakih'te görülen bazı masal ve destan motiflerinin sonraki dönem eserlerinde kaybolduğu; bir takım olağanüstü motiflerin ise dönemden döneme aktarılarak korunduğu gözlemlenebilir.

XVI. Yüzyılda Yusuf u Züleyha Yazan Şâirler: Kemalpaşazade, Hamidi, Bursalı Celilî, Likâî, Nimetullah¹¹⁴, Taşlıcalı Yahya, Karamanlı Kami Mehmet, Ziyâî Yusuf Çelebi, Manastırlı Kadı Sinan, Gubârî, Halife, Şikarî, Şerîfî, Manastırlı Celâl (Türkdoğan, 2008:58)

Kemalpaşazâde

Kemalpaşazâde çok iyi Arapça ve Farsça bilen, devlet adamı, âlim ve sanatkârdır. Arapça, Farsça, Türkçe çok sayıda eser yazmıştır.

Kemalpaşazâde'nin "Yusuf u Zeliha" mesnevisi bu konuda yazılan eserlerin en ünlülerindedir. Kendi ifadesine göre 7777 beyitten oluşmaktadır. Kemalpaşazâde, 1512 de tamamlayarak Sultan II. Bayezid'e sunduğu bu mesneviyi, kadir kıymet bilmeyen zamanın vefasızlığına karşı koymak, unutulmamak için kaleme almıştır. Adını haşre dek yaşatacak eserin üslubunun sanatkârane olmasına bilhassa özen gösterdiğini yine kendisi mesnevisinde ifade etmektedir. Hikâyenin kurgusu daha ziyade Yusuf suresini kaynak aldığını göstermektedir. (Türkdoğan, 2008: 58)

Dukaginzâde Yahya Bey (Taşlıcalı Yahya)

Bursalı M. Tahir, Yahya Bey'in, Muallim Naci'nin tespitiyle "Taşlıcalı" olduğunun öğrenildiğini söylemektedir. (Tahir, 2000:497)

Yahya Bey'in Yusuf u Züleyha mesnevisi, bu konuda yazılan mesneviler içinde özel öneme sahiptir. Yahya, son eseri olan bu mesneviyi ileri yaşlarda Mısır'da yazmıştır. Mesnevinin tahkiye, dil ve üslup yönünden bu kadar başarılı olmasının bir sebebi, belki de onun sanatının en olgun çağında ve hikâyenin cereyan ettiği coğrafyada yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır. (Türkdoğan, 2008:60)

Mesnevide dikkatimizi çeken ve diğer mesnevilerde yer almayan bazı ayrıntılar da onun bu konuda özel bir bilgisi olduğunu hissettirmektedir. Bunlar içinde belki en dikkat çekici olanı Antik Mısır mimarî geleneklerine dair verdiği bir bilgidir. Mesnevide, Züleyha, genç bir gelin olarak gittiği Mısır'da, evlendiği adamın düşlerinde gördüğü Yusuf olmadığını, Aziz'in evinin girişine kazınmış suretini görünce anlar. Tüm mesnevilerde bu epizot, Züleyha'nın kocasını haymenin kenarından veya zifaf odasında ilk olarak gördüğü şeklinde geçmektedir. Yahya ise

eski Mısır'a ait bir geleneği canlandırır. Buna göre eski dönemlerde Mısırlı asillerin saraylarının kapısında efendinin resmi veya ismi kazınmış.

Bu resme kıldı raviler rivayet

Bu idi Mısrun ayanında âdet

Ev ıssı eylerse bir hâne tamir

İderdi endi tasvirini tahrir

Kapusu üzre anı kazdırırdı

Yulun tarihîn anda yazdırırdı

(Yahya: b. 2179-2181)

Gubârî

Gubârî, Kanuni Sultan Süleyman dönemi şairlerindedir. 'Yusuf u Züleyha'sı, Molla Cami ve Hamdi'nin aynı isimdeki mesnevilerine nazire olarak yazılmış bir aşk mesnevisidir. Sebeb-i telif bölümünde, Gubârî, bu mesneviyi yeniden yazmasını kendisine tavsiye eden bir zatın Türkçede derli toplu bir Yusuf u Züleyha'nın eksikliğinden bahsettiğini söyler. Buna göre, Câmî ve Hamdi mesnevilerinin konuyla alâkasız bahislere ve gereksiz ayrıntılara girdiği, tertip bakımından düzensiz olduğu ve mesneviyi ağırlaştırarak kadar mufassal olduğu görülmektedir. Kendisinden beklenen ise bu meşhur kıssayı "Yusuf gibi güzel" ve insicamlı bir tertiple, yeniden yazmasıdır. Biraz da bu gayreti sebebiyle hikâyeye karışan Yakup ve Esav'ın mücadelesi, Yakup'un gençlik yılları gibi Tevrat kaynaklı unsurlar eserde yer almamaktadır. (Türkdoğan, 2008:62)

Tahkiyesinde dikkat çeken özellik, hikâyenin Yusuf'un ana rahmine düştüğü andan itibaren başlatılmasıdır. Gubârî, daha önceki mesnevilerden farklı olarak Yusuf'un güzelliğini, "Sebeb-i Hüsn-i Yusuf Aleyhisselam" adlı müstakil bir bölüm halinde işlemiştir. Böylece, hikâyenin olay örgüsünü güzelliğe, güzelliği de bazı hikmetlere bağlamıştır.

Şerîfî

Şerîfî adı, kaynaklarda Şehnâme mütercimi Diyarbakırlı Şerîfî olarak geçmektedir. (M. Tahir, 2000:C.II, s.256) Ancak, söz konusu Şerîfî'nin Yusuf u Züleyha'sı olduğuna dair bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca, tarih bakımından da bir uyumsuzluk söz konusudur.

Bu isim, Agâh Sırrı Levend'in Yusuf u Zeliha yazar şairler listesinde de yer almaz. (Levend, 1967:99) Ancak Zuhâl Kültürel, tek nüshası Londra British Library Or. 6240 kayıtlı olan Yusuf u Züleyha mesnevisini yayınlamıştır.

Eser, konusu ve temel motifleri yönünden diğer mesnevilerle hemen hemen aynıdır. Hikâye içinde Hamdi mesnevisine gönderme yapılmakta, bazı rivayetlerin ondan alındığı açıklanmaktadır. Bununla beraber, Hamdi mesnevisi gibi mufassal değildir. (Türkdoğan,2008: 64)

Ziyâî Yusuf Çelebi

Kaynaklarda hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Agâh Sırrı Levend, Latîfî tezkiresini kaynak göstererek bu yüzyılda yazılan Yusuf u Züleyha mesnevi yazarlarından biri olarak Ziyâî Yusuf Çelebi'nin ismini anar. (Levend, 1967:99) Ziyâî, Yusuf Çelebi'nin mesnevisinin günümüze ulaşan bir nüshasının varlığına dair kaynaklarda ve Türkiye Yazmaları katalogunda bilgiye rastlanmamaktadır.

Nimetullah

Nimetullah'a ait bir Yusuf u Züleyha mesnevisinin varlığından bahseden Levend, buna kaynak olarak Keşfü'z-Zünun'u göstermektedir. (Levend,1967: 99) Söz konusu mesnevinin metni mevcut değildir. Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifleri, Nimetullah maddesinde de, şairin böyle bir mesnevisi olduğundan bahsedilmemiştir. (Tahir,2000:c.II,s.125)

Celîlî

Agâh Sırrı Levend, bu yüzyılda Yusuf u Züleyha yazan şairler arasında Celîlî'yi de zikretmekte eserinin bir fotokopisinin kendinde olduğunu bildirmektedir. (Levend,1967: 99)

Celîlî hakkında ayrıntılı bilgi veren bir başka kaynak olan "Osmanlı Müellifleri"nde, Bursalı Mehmed de, Firdevsî ile boy ölçüşebilecek çapta bir şair olduğunu söylediği Celîlî'nin şiirleri ve eserleri hakkında bilgi verirken Yusuf u Zeliha mesnevisi olduğundan hiç söz etmemiştir.(Tahir,2000: c.II, s.125)

Likaî

A.S.Levend, Yusuf u Züleyha yazan şairler arasında Likaî'yi de sayar ve kaynak olarak Latîfî tezkiresini gösterir. Şentürk de Likaî'nin böyle bir eseri olduğuna dair çeşitli kaynaklarda kayıt olduğundan ancak eserin günümüze ulaşmadığından söz eder.(Şentürk,2004:306)

Manastırlı Celal

Kanuni devrinde İstanbul'a gelerek defterdar İskender Çelebi'nin himayesine girmiş burada Arapça ve Farsça da öğrenerek büyük gelişmeler kaydetmiş âlim şairlerdendir.

Manastırlı Celâl'in Hüsn-i Yusuf adlı eserinin eldeki tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yazmaları nr:1872'de bulunmaktadır.(Aksoyak, www.doguedebiyati.com)

Celâl, Hüsn-i Yusuf adlı manzumenin başlangıcında geleneksel olan besmele, tevhit, münacat gibi konulara girmez, eserine doğrudan kendisinden söz ederek başlar. Eser, giriş ve sonuç bölümünün mesnevi nazım şekliyle yazılması, sebep-i telifi olması gibi yönlerden klâsik mesnevilere benzemektedir. Ancak konunun işlendiği ana bölümde mesnevi nazım biçimi yerine 29 tane gazel söylenmiştir. Bu yönüyle eser, bu konuda yazılan mesnevilerden çok farklı bir yapı arz etmektedir. Ayrıca manzume boyunca gazel haricinde kıta, müstezat, murabba, muhammes, terci-bent ve terki-i bent gibi farklı nazım biçimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu bakımdan Hüsn-i Yusuf, Türk edebiyatında ender görülecek örneklerdendir. (Aksoyak, www.doguedebiyati.com)

Halîfe

Levend, Halîfe'nin "Yusuf u Züleyha" mesnevisi yazmış olduğunu Keşf'üz-Zünûn'u kaynak göstererek söyler. Aynı kaynakta eserin 7000 beyitlik olduğu ve H.970'de tamamlandığı da kayıtlıdır. Eserin metni elde mevcut değildir. (Levend,1967:99)

Karamanlı Kâmî Mehmed

Mehmed Tahir, Zenbilli Ali Efendi'nin kardeşinin oğlu olan Karamanlı Kâmî Mehmed için "fuzalâ-yı şuaradandır" ifadesini kullanır. Molla Câmi'nin "Yusuf u Züleyha"sını bazı eklemelerle tercüme ettiği yine aynı kaynakta belirtilmektedir. (Tahir,2000:c.II,s.389)

Şikârî

Asıl ismi Ahmed olan Şikârî'nin babası Hasan Bey Diyarbakır defterdarıdır. Keşf'üz-Zünun II.C. de manzum bir "Yusuf u Züleyha" sı olduğu bilgisi kayıtlıdır. (Levend,1967: 99) Eser günümüze ulaşmamıştır.

Manastırlı Kadı Sinan

Beyani tezkiresinde ve Keşfü'z- Zünun c. II de ismi, "Yusuf u Züleyha" yazan şairler arasında geçmektedir. Kadı Sinan'ın eserinin metni mevcut değildir.

XVII. Yüzyılda Yusuf u Züleyha Mesnevileri

XVII. yüzyılda, Divan şiirinde etkin olan Sekb-i Hindî akımı, mesnevi edebiyatında da kendini gösterir. Bu yüzyıl mesnevileri, derin anlamlar, geniş hayaller, ince ve özenli dil ve üslup anlayışını yansıtmaktadır.

Yusuf u Züleyha mesnevileri açısından XVI. yüzyıldan sonra sayıca ve nitelikçe bir gerileme söz konusudur. Bu döneme gelinceye kadar bu konuda yazılan manzumeler belli bir gelişim çizgisi izlemiştir. Önce, Kur'an kıssasından bir ders çıkarma amacı güdülmüş; XV.-XVI. yüzyıllarda ise kıssa, entrik yapısı zengin, çift kahramanlı bir aşk hikâyesi olarak beğenilmiş ve gerek tahkiye, gerek dil ve üslup açısından zirve eserler verilmiştir. 17. yüzyıla gelindiğinde, artık, bu konu çok işlenmiş, çok söylenmiş bir başka şair tarafından aşılması güç bir noktaya çekilmiştir.

XVII. yüzyılda Yusuf u Züleyha yazan şairler: Bursalı Havaî Mustafa, Bağdatlı Zihni Abdüldelil, Rifatî Abdulhay, Nur Muhammed Andalip.

Nurmuhammed Andalip

Nurmuhammed Andalip, Klâsik Türkmen edebiyatının ve Orta Asya halklarının klâsik edebiyatlarının gelişmesinde üslup ve şekil bakımından olgunlaştırmada önemli hizmetler görmüş büyük Türkmen şairlerinden biridir. "Yusuf u Züleyha", halk diline yakın bir edebi dille yazılmış, zengin folklorik malzemeler içeren bir eserdir. (Türkdoğan,2008:66)

Bağdatlı Zihni Abdüldelil

Levend, Riyâzi ve Keşf'üz-Zünun'u (c.II, s. 2055) kaynak göstererek Bağdatlı Zihni'yi Yusuf u Züleyha şairlerinden saymıştır. Eseri bugün için mevcut değildir. (Levend,1967:99)

Bursalı Havaî Mustafa

Mehmed Tahir, Bursalı Hevai Mustafa'nın "Yusuf u Zeliha" sı olduğundan bahseder. Eser günümüzde mevcut değildir. (Tahir, 2000, c.II s.488)

Rifatî Abdulhay

Mehmed Tahir, Rifatî'nin Leyla vü Mecnun ve Yusuf u Züleyha mesnevileri olduğundan bahsetmektedir. Günümüzde metni bulunamamıştır.

XVIII Yüzyılda Yusuf u Züleyha Mesnevileri

XVIII. Yüzyıl, Türk edebiyatında mesnevinin duraklama çağıdır. Bu yüzyıla gelinceye kadar klâsik mesnevi türleri belli bir tekrar sayısına ulaşmıştır. XVII. yüzyıldan itibaren çok işlenen konuların yerine daha orijinal konular tercih edilmeye başlanmıştır. Bu yüzyılda aşk ve macera konulu eserlere rağbet azalmış, dini-tasavvufi eserlerin sayısında düşüş kaydedilmiştir. Buna karşılık mahalli unsurlar içeren, realist eserlerde artış görülmüştür (Türkdoğan,2008:68-69)

Yusuf u Züleyha mesnevileri açısından bu yüzyıl çok güçlü bir eser verememiştir. Sayı bakımından da oldukça az eser kayıtlarda bulunmaktadır. Eserlerin çoğu da günümüze ulaşamamıştır.

XVIII yüzyılda Yusuf u Züleyha yazan şairler: Havaî Abdurrahman, Köprülüzâde Esat Paşa, Ahmet Mürşidî, Molla Hasan, Kerküklü Nevrûzî.

Ahmed Mürşidî

Bursalı Mehmet Tahir, onun "meşayih-i âşikân" den "Diyarbakir"li bir zat olduğunu ifade etmektedir. Yusuf u Zeliha şairi olarak da anılır.

Ahmedî Mürşidî'nin Yusuf u Züleyha'sı erken dönem eserlerinde olduğu gibi dini nasihat vermek, ibretlik dersler çıkarmak amacıyla kaleme alınmıştır. Şairin kendi belirttiği bu

özelliğinden dolayı eserin dili halk meclislerinde okunabilecek gibi sade ve yalındır. Üslubunda halk söyleyişleri ve mahallî unsurlar göze çarpmaktadır. Şairin “mürşid” vasfı şairliğinden öndedir. Bununla beraber mesnevi, kurgusal özellikleri yönünden sağlam, çizdiği renkli tablolar ve dramatik kurgu gibi özellikleriyle oldukça başarılıdır. (Kadıoğlu,2009:5-7)

Kerküklü Mehmet Nevrûî

Kerkük'lü şairin doğum tarihî belli değildir. Hayatı hakkında da pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Dönemin geçerli ilimlerini tahsil ettiği bilinen şair, bilhassa Yusuf u Züleyha mesnevisiyle tanınmıştır. Yusuf u Züleyha adlı eserin Kerkük'te pek çok yazma nüshası özel kütüphanelerde bulunmaktadır. Eserin tamamı toplam sekiz bin beyit dolayındadır. Beyit sayısı itibarıyla yazılan en hacimli mesnevidir. Dil bakımından da sade olan eser, yerli deyim ve sözlerle süsli'dür. (Uluhan,2007: 45)

Köprülüzâde Esat Paşa

Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın oğludur. Şiirlerinde “Es'ad”, “Hicrî”, “Hâşim” mahlaslarını kullanan Es'ad Paşa, oldukça güçlü bir eğitim alarak yetişmiştir. Hakkında bilgi veren, Sicill-i Osmânî, Safaî gibi kaynaklar kendisinde ilmî yönün gâlip olduğunu bununla beraber, şairlik vasfının da bulunduğunu bildirmektedir.

Esad Paşa'nın Yusuf u Züleyha'sının günümüze ulaşan nüshası yarımdır. Kurgusal özellikler bakımından Hamdi mesnevisine benzemektedir. (Türkdoğan,2008: 69)

Hevai Abdurrahman Efendi

Mehmed Tahir'in Osmanlı Müellifleri'nde Hevai Abdurrahman Efendi'ye dair “ulema ve şuaradan bir zat olduğu” bilgisi geçmektedir. Yusuf u Züleyha adlı manzumesi olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Ancak mesnevi günümüze ulaşmamıştır. (Türkdoğan,2008: 69)

Oflu Bilal Efendi

Oflu Bilal Efendi'nin “Kıssa-i Yusuf u Zeliha” adlı mesnevisi 1636 beyitten oluşmaktadır. (Kuzubaş, 2010: 31)

Temel epizotları yönünden kendisinden önce yazılmış olan Yusuf u Züleyha mesnevilerinden çok farklı değildir. Yine daha önceki eserlerde de görüldüğü gibi Tevrat kaynaklı bazı motiflere yer verilmiştir.

ZÜLKARNEYN KISSASI VE TÜRK EDEBİYATINDA “İSKENDERNÂME”LER

Zülkarneyn kıssası, Kur'an-ı Kerim'de Kehf sûresinde geçmektedir. Bu sûrede Zülkarneyn'in Doğu'yu ve Batı'yı fetheden Allah'ın yeryüzünde muktedir kıldığı kullarından olduğu bildirilmiştir.²

²Kur'an'da Zülkarneyn kıssası şu şekilde geçmektedir:

83- *Bir de sana Zülkarneyn'den soruyorlar. De ki: Size ondan bir hatıra okuyacağım.*

84- *Gerçekten biz onu (Zülkarneyn'i) yeryüzünde iktidar sahibi yaptık ve ona ulaşmak istediği her şeyi elde etme sinin bir yolunu verdik.*

85- *Derken o da bu yollardan birini tutup gitti.*

86- *Nihayet güneşin battığı yere vardığı zaman, güneşi, (sanki) kara bir balçıkta batıyor buldu. Bir de bunun yanında bir kavim buldu. Biz ona dedik ki: "Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandırırın veya onların hakkında iyi davranırsın."*

87- *O da demişti ki: "Kim haksızlık ederse muhakkak ona azab edeceğiz; Sonra Rabbine geri döndürülecek, O da onu görmemiş bir azabla cezalandırır."*

88- *"Amma her kim de iman edip iyi bir iş yaparsa, buna da en güzel mükâfat vardır. Biz ona dünyada kolaylık gösterir zor işlere koşmayız."*

89- *Sonra Zülkarneyn yine bir yol tuttu.*

90- *Nihayet güneşin doğduğu yere varınca, onun kendilerini güneşten koruyacak hiçbir siper yapmadığımız bir kavmin üzerine doğduğunu görmüştü.*

91- *İşte Zülkarneyn'in kudret ve saltanatı böyleydi. Ve biz onun yanında olan her şeyi bilgimizle kuşatmıştık.*

92- *Sonra yine bir yol tuttu.*

Kur'an tefsirlerinin bir kısmında Makedonyalı Büyük İskender'in Zülkarneyn olduğu açıklaması yer almaktadır. Bunlardan birisi de aynı zamanda tarihçi olan Tâberî'nin tefsiridir.(Tâberî,1996:378-379) Müfessirlerin Zülkarneyn'in kimliği konusunda bu şekilde düşünmelerine sebep olan şey muhtemelen ayetlerin nüzul sebebi olarak gösterilen olaydır. Buna göre bir grup Yahudi, Hz. Peygamberi denemek amacıyla Tevrat'ta bir yerde adı geçen ve kimliği İskender olarak açıklanan Zülkarneyn hakkında soru sormaları için müşrikleri yönlendirmişlerdir. Bunun üzerine Kehf suresi 84- 98. ayetler nüzul olmuştur. (Yazar, 2009:18.sure)³

M. Eset'e göre "Zulkarneyn" tâbiri güçlü ve adil bir hükümdarın niteliklerini ifade için kullanılan ve Araplar tarafından çok eski çağlardan beri deyimsel anlamıyla kullanılmaya başlanan bir ifadedir.

"Buradaki Kur'ânî temsîlin çerçevesi içinde "iki boynuz" tabiri, Zulkarneyn sıfatıyla anılan kişiye bahşedildiği ifade edilen iki güç ve iktidar kaynağını, yani, hükümdarlık kudreti ve itibarını ve Allah'a inanmanın kazandırdığı manevî/ruhanî gücü ifade ediyor olabilir. Bu son husus oldukça önemlidir -çünkü Kur'an'ın sözkonusu bu kişinin Allah'a olan imanına dikkat çekmesi, çoğu müfessirin yaptığı gibi, Zulkarneyn'in Büyük İskender'le (ki bazı paralarda onun iki boynuzlu portresiyle resmedildiği görülmüştür) yahut Yemen'deki İslam öncesi Himyerî Krallarından biriyle özdeşleştirilmesini imkânsız kılmaktadır. Bütün bu tarihî şahsiyetlerin putperest oldukları, çok-tanrılı kültürlere bağlı oldukları bilinen bir gerçektir; oysa Kur'an'da sözü edilen Zulkarneyn, Allah'ın birliğine yakînen inanan biri olarak karşımıza çıkmaktadır."

Kitab-ı Mukaddes'e göre Daniel bir gece rüyasında iki uzun boynuzu olan bir koç görmüştür. Koç, doğuya, batıya ve her yere saldırmaktadır, derken Batı tarafından gözleri arasında çarpıcı bir boynuzu olan teke çıkar ve koça öfkeyle saldırıp mağlup eder. Cebrail bu rüyanın yorumunu yaparken iki boynuzun Med ve Pers krallıklarını temsil ettiğini, tekenin ise Grekler olduğunu söyler. Grekler arasından çıkacak sert yüzlü ve aldattıcı ve tahripkâr bir kumandanın dünyayı yakıp yıkacağını haber verir. (Daniel 8:3,20) Yahudiler "İki boynuzlu" dedikleri şahsa çok saygı duyardı. Çünkü onun sayesinde Babil krallığı çökmüş ve İsrailoğulları özgürlüklerine kavuşmuştur.

Batı kültüründe Büyük İskender'in hayatı hakkındaki efsaneler, milattan önce teşekküle başlamış; milattan sonra 300 yıllarında tamamlanmıştır. Grekçe olan İskender destanı daha sonra Süryanice'ye aktarılmıştır. Süryanice metinde İskender'e "çift boynuzlu" lakabı da eklenmiştir. Arapça "Zülkarneyn" ifadesinin kaynağında bu destanın var olduğu da iddia edilmektedir. (Ocak, 1988:3)

Doğu ve Batı kültüründe derin izleri olan İskender'in tarihî kişiliği ve Kur'an'da anılan Zülkarneyn'le aynı kişi olup olmadığı meselesi üzerinde yüzyıllar içinde farklı görüşler öne sürülmüştür. Tarih boyunca çok defa birbirine karıştırılan İskender-i Zülkarneyn, İskender-i

93- Nihayet iki dağ arasına ulaştığında onların önünde, hemen hiç söz anlamayan bir kavim bulmuştu.

94- Dediler ki: "Ey Zülkarneyn! Ye'cuc ve Me'cuc bu yerde fesat çıkarıyorlar. Onun için, bizimle onlar arasında bir sed yapman şartıyla sana bir vergi versek olur mu?"

95- Dedi ki: "Rabbimin bana vermiş olduğu servet ve saltanat, sizin vereceğiniz şeyden daha hayırlıdır. Bana maddî yardımda bulunun da sizinle onların arasına en sağlam seddi yapayım.

96- "Bana, demir kütleleri getirin." Nihayet dağın iki ucunu denkleştirdiği vakit: "Ateş yakıp körükleyin" dedi. Demiri bir ateş koru haline getirince. "Bana erimiş bakır getirin üzerine dökeyim" dedi.

97- Artık Ye'cuc ve Me'cuc bu seti ne aşabildiler ne de delebildiler.

98- Zülkarneyn dedi ki: "Bu Rabbimin bir lütfudur. Rabbimin vaadi geldiği vakit de onu dümdüz yapacaktır. Rabbimin vaadi de hakır.(Elmalılı,2009:Sure18)

³ Vaktiyle Yemen'de Teb âbia denilen Himyer hükümdarlarından bazı büyük fatihler, bu cümleden olarak Mekke'nin yapımında Hz. İbrahim ile görüşüp ondan feyiz aldığı rivayet edilen, Sa'b ve Semerkand isminin adına nisbeti nakledilen Şemmer Yer'aş, Zülkarneyn olarak anılmış oldukları gibi, Afrîdun ve İskender gibi Arap olmayan fatihlere de bu lakab verilmiş ve bunların en son yaşayanı, İskender olması dolayısıyla tarih bilgileri arasında "Zülkarneyn" şöhreti İskender'in olmuştur. Yahudilerin kitaplarında, Zülkarneyn Rum'dan çıkan bir genç idi ki, Mısır'ı ve İskenderiye'yi kurdu ve şöyle yükseldi, böyle yükseldi diye anılmış olduğu hakkında bir rivayetinde görülmüşünden dolayı, bu konuda tarihî tartışmayı ortadan kaldırmak isteyen bazı tefsir bilgileri de Büyük Zülkarneyn'in İskender olduğunu kabul etmek istemişlerdir. Nitekim Alûsî de bu görüştedir.

Kebir, İskender-i Ekber, İskender-i Himyerî, İskender-i Makedonî, İskender-i Yunanî, İskender-i Rûmî gibi tarihî şahsiyetlerin hakikî hüviyetleri günümüze gelinceye kadar tam bir netlik kazanmamıştır. (Pala, 2003:285)

Tarihî ve efsanevî kişiliğiyle tanınmış iki İskender'den birisi M.Ö. 356 yılında doğan Makedonya Kralı Philipos'un oğludur. Yunanistan'da tam bir otorite kurduktan sonra İran, Hindistan, Çin, Anadolu, Suriye, Mısır ülkelerini ele geçirmiş, otuz üç yaşında işret sebebiyle ölmüştür. (Onay, 2004:285) Onay'ın Bostan Şerhi'ni kaynak göstererek verdiği bilgiye göre: İkinci İskender ise Yemen'de hüküm süren Arap hükümdarı Harisü'r-râyiş'in oğlu Zülkarneyn'dir. Çin seddini yapan, Hızır'la "âb-ı hayat"ı arayan, Kur'an'da ismi geçen zat odur. (Onay, 2004:285)

İki İskender'i birbirinden ayırmaya çalışan Doğu kaynaklarının pek çoğunda, Kur'an'da anılan Zülkarneyn'in, Ye'cüc Me'cüc'e karşı 'set' inşa eden, dünyanın doğusuna ve batısına hâkim olan, Hz. İbrahim ve Hızır'ın çağdaşı olup her ikisiyle de münasebeti bulunan kişi, "İskender-i Ekber" olduğu söylenmektedir. İskender-i Sâni veya İskender-i Asgar denilen kişi ise Dârâ'yla savaşmış, dünyanın büyük bir kısmını ele geçirmiş, Doğu ve Batıya hâkim olmuş olan İskender-i Rumi yani Makedonyalı İskender'dir. (Pala,2003:289)

En eski Doğu kaynaklarından olan Tâberî Tarihî'nde İskender Makedonyalı Filip/Philipos'un oğlu olarak tanıtılır. Babası Kral Filip İran hükümdarı Dârâ'ya vergi ödemektedir. İskender babasının yerine geçince bu vergiyi ödemez ve o zaman için dünyanın en güçlü devletini savaşıarak alt eder, hükümdarı Dârâ'yı da öldürür. Bundan sonra dünya fâtih olmaya doğru ilerler. Tâberî, İskender'in bir rivayete göre de Hz. İbrahim soyundan geldiğini söylemektedir. (Tâberî, 1991: c.III s.841) Tâberî'nin İskender'i tanıtırken Tevrat'ta Daniel kıssasında geçen Grek komutanın karakter özelliklerini aynen tekrarladığı görülmektedir. İskender "*kuvvetli bir irade ve azim sahibi aynı zamanda çok kurnaz ve hilekâr*" bir hükümdardır. (Tâberî 1991: c. III, s.837)

Türk edebiyatında yazılan "İskendernâme" mesnevilerinin önemli kaynaklarından birisi de Firdevsî'nin Şehnâme'sidir. Eserde, İskender, Makedonyalı Feylakus'un oğlu olarak görünür. Şehnâme'ye göre İskender, savaşıarak yendiği Dârâ'nın babası olan büyük Dârâb'ın oğludur. Dârâb, Feylakus'u savaşta yenerek kızıyla evlenmiş sonra onu boşayarak babasının yanına göndermiştir. Bu kısa süreli beraberlikten İskender doğmuştur.(Şişman, Kuzubaş, 2007:68) Şehnâme'de ayrıca üvey kardeşi Dârâ'yı yenerek bağımsızlığını ilan eden ve kısa zamanda tüm dünyayı ele geçiren İskender'e güçlü ve adil bir hükümdar olduğu için "Zülkarneyn" adı verilmiştir. İskender, Mısır'da "İskenderiye" şehrini kurdu. Ye'cüc Me'cüc istilasından bunalan mazlum bir halkı korumak için "sedd-i İskender"i inşa etti. Bir deniz ülkesinde Serendip şehrini kurdu ve seyahatlerine devam etti. Tüm dünyada her olup biteni gösteren aynası "Cihannüma" sayesinde hiçbir güvenlik sorunu yaşamayan İskender sonunda ölümsüzlük va'deden ab-ı hayatı bulmak için Hızır'la birlikte bir sefere çıktı. Amacına nail olamayan İskender, seferden sağ dönemedi. (Şişman, Kuzubaş,2007: 68-72)

Şehnâme'nin kabaca özetlediğimiz tarihî olaylarla aynı zamanda efsane ve masal unsurlarıyla örülü kurgusu daha sonra Ahmedî'nin İskendernâme'sinde aynen tekrarlanacaktır. Açıkça görülmektedir ki, gerek Tâberî tarihî ve bazı tefsir kitaplarındaki bilgilerin karışıklığı gerekse Firdevsî ve Nizamî gibi Zülkarneyn kıssasını edebî eserlere taşıyan sanatçıların yaklaşımı zaman içinde İskender ve Zülkarneyn kişiliklerinin birbirine karıştığı bir tip doğurmuştur.

Fars Edebiyatında Nizamî, "Şerefnâme" ve "İkbalnâme" adını verdiği iki fasıldan oluşan bir İskendernâme yazmıştır. Ahmedî ve Ahmed-i Rıdvân tarafından yazılan İskendernâme'ler büyük ölçüde Nizamî'yi esas almıştır. İran edebiyatında İskendernâme konusunu ele alan diğer şairler Câmî ve Emir Husrev Dihlevî'dir.(Tören, 2001: 11)

İskender kıssasının Türk yazılı kültüründeki ilk örneği Kaşgarlı Mahmud'un Divanu Lûgati't-Türk'üdür. Eserde, Zülkarneyn kıssası anlatılmış ve onun İskender olduğundan bahsedilmiştir. (Köksel, 2009:265)

İslamiyet öncesi Türk destanlarından Şu destanı, M.Ö.330-327 yıllarındaki tarihî olayları konu etmektedir. Bu tarihlerde Makedonyalı İskender, İran'ı ve Türkistan'ı istilâ etmiştir. Bu dönemde Saka hükümdarının adı “Şu” dur. Destan, Türklerle İskender'in mücadelelerini anlatmaktadır.⁴

Türk Edebiyatında İskendernâme Mesnevileri

Ahmedî ve İskendernâme'si

Türk Edebiyatında kaleme alınam ilk İskendernâme mesnevisi Ahmedî'ye aittir. (Ünver, 1983:8) Ahmedî, kendisinden önce bu konuyu işleyen Firdevsî'nin Şehnâme'sinden büyük oranda etkilenmiştir.

Ahmedî'nin “İskendernâme”sinde iki İskender'in varlığından söz edilir. Her ikisi de cihan hâkimidir. Mesnevide esas olarak Kur'an'da “Zülkarneyn” olarak anılan İskender'in hikâyesi anlatılmakla beraber, her iki kahramanın kimlikleri ve kişilikleri birbirine karışmış olduğu görülmektedir. Mesnevide hikâye edilen İskender Makedonya'lı Feylekus'un (Philipos) oğludur. Bu hüviyet tespiti Tâberî'nin tarihî ve tefsirinde verilen bilgilerle uyumaktadır.

Ahmedî, eserinde bir dünya tarihî özeti vermiş olmasına rağmen tarihî kişiliklerin ait olduğu dönemler konusunda bazı çelişkilere düşmektedir. İskender'i Aristo'nun öğrencisi ve Makedonyalı Phillipos(Feylekus)'in oğlu olarak tanıtır. O zaman bu kişi Batı kültüründe yakından tanınan “Büyük İskender”/ “Alexandre the great”dir. Fakat mesnevide İskender'in yol göstericisinin Hızır olduğu belirtilir ki, bu İslam kaynaklarında yer alan Zülkarneyn'in Hz. İbrahim zamanında yaşadığı bilgisiyle örtüşmektedir.

Mesnevide aynı çelişki İskender'in kişiliği hakkında verilen bilgilerde de karşımıza çıkmaktadır. Ahmedî, onu Zülkarneyn'in vasıflarına uygun olarak tanıtırken, Makedonyalı İskender'e ait olan ve Tevrat'ta çizilen “hilekâr” “aldatıcı” özelliklerine de yer vermektedir. Mesnevide anlatılan Kraliçe Kaydafa hikâyesinde, İskender, Kaydafa'nın eline esir olarak düştüğü halde canı bağışlanmış ve Kaydafa'nın sürekli yinelediği barış teklifi üzerinde anlaşmak zorunda kalmıştır. Bu durumda hiç tereddüt etmeksizin doğrudan yenemediği, üstelik de kötülüğe karşılık iyilik ve âlicenaplık gördüğü Kaydafa'yı ve halkını hile öldürür. Ancak Makedonyalı İskender'den beklenecek bu planı tertip etmesine yardım eden kişi ise “Hızır” dır. (Ahmedî: b.4444-4480)

⁴ Bu destan parçası Prof. Dr.Umay Günay'ın “Türk Destanları” makalesinde şu şekilde özetlenmiştir: “İskender, Türk memleketlerini almak üzere harekete geçtiğinde Türkistan'da hükümdar Şu isminde bir gençti. İskender'in gelip geçici bir akın düzenlediğine inanıyordu. Bu sebeple de İskender'le savaşmak yerine doğuya çekilmeği uygun bulmuştu. İskender'in yaklaştığı haberi gelince kendisi önde halkı da onu izleyerek doğuya doğru yol aldılar. Yirmi iki aile yurtlarını bırakmak istemedikleri için doğuya gidenlere katılmadılar. Giden gurubun izlerini takip ederek onlara katılmaya çalışan iki kişi bu 22 kişiye rastladı. Bunlar birbirleriyle görüşüp tartıştılar. 22 kişi bu iki kişiye: "Erler İskender gelip geçici bir kişidir. Nasıl olsa gelip geçer, o sürekli bir yerde kalmaz. "Kal aç" dediler. "Bekle, eğlen, dur" anlamına gelen "Kalaç" bu iki kişinin soyundan gelen Türk boyunun adı oldu. İskender Türk yurtlarına geldiğinde bu 22 kişiyi gördü ve Türk'e benziyor anlamında " Türk maned " dedi. Türkmenlerin ataları bu 22 kişidir ve isimleri de İskender'in yukarıdaki sözünden kaynaklanmıştır. Aslında Türkmenler, Kalaçlarla birlikte 24 boydur ama Kalaçlar kendilerini ayrı kabul ederler. Hükümdar Şu Uygurların yanına gitti. Uygurlar gece baskını yaparak İskender'in öncülerini bozguna uğrattılar. Sonra İskender ile Şu barıştılar. İskender Uygur şehirlerini yaptırdı ve geri döndü. Hükümdar şu da Balasagun'a dönerek bugün Şu adıyla anılan şehri yaptırdı ve buraya bir tılsım koydurttu. Bugün de leylekler bu şehrin karşısına kadar gelir, fakat şehri geçip gidemezler. Bu tılsımın etkisi hâlâ sürmektedir. Bu destana göre İskender Türkistan'a geldiğinde Türkmenlerin dışındaki Türkler doğuya çekilmişlerdi. İskender Türkistanda mukavemetle karşılaşmamış, bu sebeple de ilerlememiştir. Büyük ölçüde çadırlarda yaşayan Türkler İskender'in seferinden sonra şehirler kurmuş ve yerleşik hayatı geliştirmişlerdir.

Mesnevinin son bölümlerinde tüm dünyayı fetheden İskender, kendinden önce yaşamış olan İskender-i Evvel'in (Zülkarneyn-i Evvel) kabrini ziyaret eder. Onun kendisine bırakmış olduğu vasiyeti okur. Zülkarneyn-i Evvel de dünyanın hâkimi olduğunu ve ölümsüzlük ararken ölüme mağlup olduğunu söylemektedir.

*Altun-ıla la'l üzre yazılı
K'iy Sikender kim meliksin ü ulu*

*Çün güzër üşbu mekâna kılâsın
Bini görüp dehr hâlin bilesin*

*Şâh Zülkarneyn kim dirler benem
Yidi iklîmi dutan server benem*

*Dört biñ kırh yıl ben öñdin gelmişem
Kılıcumla şark u garbı almışam*

*Bu cihânı ben dahı idiüp talab
Çekmişem sencileyin derd ü ta'ab*

*Memleket kesb idüben sor n'itmişem
Âkıbet cümle koyuban gitmişem*

*Renc-ile gerçi ki dirdüm mâl u genc
Derdüm uşol mâ u genciüm mâr u renc*

*Şehrde ayruhlar olmuş şehriyâr
Ben burada yaturam uş hâr u zâr*

*Gâfil andan kim ne iş ide kader
Ölmeyeyüm diyüben iy nâmever*

*Âb-ı Hayvân isdeyüben gelmişem
Uş burada zâr u hayrân kalmışam
(Ahmedî: 7775-7784)*

Bu durumda mesnevide hikâyesi anlatılan Makedonyalı İskender'dir. Nitekim Ahmedî bu karışıklığın farkında olarak “evvel” ve “sâni” diye adlandırdığı her iki İskender'i de aynı özelliklere sahip olarak tasvir eder. Oysa Makedonyalı İskender'in tarihî kişiliği hakkındaki bilgiler onun tanrılık iddia eden zorba ve düşük ahlaklı biri olduğu yönündedir. (Pala, 2003:286)

Ahmedî'nin mesnevisinde anılan İskender, yeryüzünde Allah'ın bir Halîfesi gibi hareket etmektedir. Allah'a bağlılığı tamdır. Dört büyük danışmanı Arestu/Aristo, Bukrat/Hipokrat, Sokrat, Felatun/Platon ona yol gösterir. Bu büyük hocaların yanı sıra Hızır da yanından eksik olmaz ona geleceğe dair bilgiler verir, çeşitli hikmetler öğretir. Hikâyede kendisine biçilen ilahi misyonu taşıyan İskender'in dünyayı baştan aşağı fethetme ülküsü, onu diğer hükümdar modelleriyle karşı karşıya getirir. İskender, gücü, adaleti, hakkaniyeti temsil ederken karşı güç durumunda olan diğer sultanlar İskender'in özelliklerinin tam zıddını gösterirler. Buna göre efsanevî İran sultanı Dârâ'dan itibaren Doğu'nun ve Batı'nın, İran'ın ve Turan'ın tüm sultanları güçlü, diktatör, zâlim ve davranışlarında keyfilerdir; inanç sistemi olarak da putperestliği benimsemişlerdir.⁵

Ali Şir Nevâî ve Sedd-i İskenderî

Türk edebiyatında yazılan İskendernâmeler içinde en önemlisi Çağatay sahasının büyük ismi Ali Şir Nevâî'nin yazdığı İskendernâmedir. Bu eser, Ahmedî'nin mesnevisi kadar mufassal değildir. Bununla beraber, dil ve anlatım özellikleri yönünden Ahmedî'nin kuru ve didaktik bir üslûpla kaleme aldığı mesnevisinden daha renkli ve canlı olduğu söylenebilir.

Ali Şir Nevâî'nin İskender hikâyesinin kaynaklarına yönelttiği eleştirel bakış dikkat çekicidir. İskender destanının başında tarihî kaynakların iki İskender'in varlığından bahsettiğini, bunlardan birinin Dârâ ile savaştan Fîlikus oğlu İskender, diğerinin ise set yaptıran İskender olduğunu belirtir. Nevâî'nin görüşüne göre İskender tektir. Makedonyalı İskender Dârâ'yla savaşıp bağımsızlığını kazanmış ve ardından dünyayı ele geçirmiştir. *Ye'cüc, Me'cüc'e* karşı set yaptıran da odur. (Tören, 2001:14)

Makedonyalı İskender hakkındaki tarihî bilgi onun putperest olduğu yönündeyken Nevâî, mesnevinin 76. faslında İskender'in önce “velayet” ve sonra “nübüvvet” makamına eriştiği yolunda rivayetler olduğunu bildirir. (Tören,2001:28)

Nevâî'nin eserinde diğer ‘İskendernâme’lerden farklı olarak Hızır’la birlikte “ab-ı hayat”ı arama motifi yer almaz. Mesnevide İskender, hocası Aristo ile yeryüzünü keşfe

⁵ Çalışmada Ahmedî'nin İskendernâmesi üzerindeki inceleme ve değerlendirmeler AHMEDİ, İskendernâme (Haz.: Dr. Yaşar AKDOĞAN) www.kulturturizm.gov.tr e-kitap adlı eser üzerinden gerçekleştirilmiştir.

çıkıştır. Dünyanın etrafını çeviren yedi denizi tek tek aşar, sonunda yorgun düşen İskender'e ecel erişir. (Tören, 2001:30)

Diğer İskendernâmeler

Ahmed-i Rıdvan, “İskendernâme”

Ahmed-i Rıdvan, konusunu Nizâmî'nin işlediği İskender kıssasından alan ve Ahmedî'nin eserinden yararlanarak kaleme aldığı mesnevisini 904/1499 yılında devrin sultanı II. Bayezid'e sunmuştur. Mesnevi, Ahmedî'nin eseri gibi tarihî, efsanevî özellikleriyle İskender'i anlatırken ansiklopedik bilgiler de sunar. Bu mesnevinin biri Ahmed-i Rıdvan, diğeri Hayatî mahlaslı iki farklı nüshası mevcuttur. Yapılan çalışmalar her iki eserin aynı kişiye ait olduğunu göstermektedir. (Şentürk, Kartal,2009:264)

Ahmedî'nin kardeşi olan Hamzavî, manzum mensur karışık bir İskendernâme yazmıştır. Kurgusu itibarıyla Firdevsî'nin Şehnâmesi'ne benzeyen eser oldukça beğenilmiştir. (Şentürk, Kartal,2009:182)

Karamanlı Figânî'nin de İskendernâme'si olduğu bilinmektedir. Ancak, eserin günümüzde kayıp olduğu söylenmektedir. (Şentürk, Kartal, 2009:372) Gibb, Figânî'nin de Ahmedî gibi eserine bir Osmanlı tarihî eklemiş olduğundan bahsetmektedir. Nusretnâme adı verilen bu bölüm II. Bayezid'e kadar yaşamış olan Osmanlı padişahlarını anlatır.

SÜLEYMAN KISSASI VE TÜRK EDEBİYATINDA “SÜLEYMANNÂME”LER

Divan şiirinde, Hz. Süleyman, mucizevî bir gücün ve iktidarın sembolü olarak karşımıza çıkar. Klâsik edebiyatın manzum ve mensur eserlerinde olduğu gibi, sözlü kültürde, hikâye, efsane ve menkıbelerde, Süleyman Peygamberin hayatıyla ilgili motifler çok zengin bir malzeme oluşturmuştur. Edebî eserlerde Hz. Süleyman, iktidarının sembolü olan ve üzerinde “ism-i âzam” yazılı olan yüzüğü (hatem) taşıması; cinlere ve iblislere tahakküm etmesi; tahtını rüzgârların taşıması; hüthüt kuşu ve Saba melikesi Belkis'la olan hikâyesi; karıncadan kuşa kadar tüm hayvanların ve insan dışı varlıkların dillerinden anlayıp onlarla iletişim kurabilmesi; hem peygamber hem hükümdar olması; gizli ilimlere vukufu gibi sıra dışı özellikleriyle adı etrafında çok sayıda mazmun, metafor teşekkül etmiş bir şahsiyettir. (Onay, 2004:445, Levent, 1984:120)

Klâsik edebiyatta edebî sanatlar ve mazmunlar çerçevesinde Süleyman Peygamber ve onun özellikleriyle ilgili çok sayıda göndermenin var olmasına rağmen, hayatı hakkında oluşmuş müstakil eserlerin ve konumuzun çerçevesini oluşturan mesnevilerin sayıca azlığı dikkat çekicidir. Bu durumun sebebi muhtemelen Hz. Süleyman'ın hayat hikâyesinden ziyade belli vasıfları, sıra dışı özellikleri ve gerçekleştirdiği mucizelerle ön plana çıkmasıdır.

Hz. Süleyman, Hz. Davut'un oğludur. M.Ö. IX- X yüzyıllar arasında yaşadığı düşünülmektedir. Çok geniş topraklar üzerinde kırk yıl saltanat sürmüştür. Ölümünden sonra ülkesi Yehuda ve İsrail adıyla ikiye bölünmüştür.

Kur'an-ı Kerim'e göre Hz. Davud'un oğlu olan Hz. Süleyman, peygamber ve hükümdardır. Ayrıca ilim ve hikmet sahibidir. “O, her zaman Allah'a dönen güzel bir kul”dur. (Sa'd: 30)

Hz. Süleyman Allah'tan kendisinden sonra hiçbir kula nasip olmayacak bir hükümlanlık ister ve bu duası kabul olur. (Sa'd:35) Rüzgârın sırtında uzun mesafeleri bir anda aşar. (Seb'e: 12, Enbiya:81) Cin ve iblis taifesini emrinde çalıştırır. (Sebe: 12-13) Ona kuşların dili de öğretilmiştir.(Neml:16) Ordusuyla sefere çıktığı bir gün, bir karıncanın diğerlerine Süleyman ordusu tarafından çiğnenmemek için yuvalarına girmeleri gerektiğini söyler, Süleyman Peygamber tebessüm ederek kendisine verilen bu nimetten dolayı Allah'a hamd eder. (Neml:18-19)

Sebe melikesi Belkıs'ın ülkesini keşfeden Hühüd'ün getirdiği haberle bu kadın hükümdarı tanıyan Hz. Süleyman, onu bir mektupla dine davet eder. Devlet erkânıyla istişare eden Belkıs, hediyelerini de reddeden Hz. Süleyman'ı maiyetiyle birlikte ziyarete gider. O yakın bir menzilde iken Hz.Süleyman maiyetinde bulunan "kitaptan bir ilim" sahibi bir zât, Belkıs'ın tahtını getirir. Belkıs tahtını tanıır. Hz. Süleyman Belkıs'ı bir köşke davet eder, camdan yapılmış zemini su zanneden Belkıs, eteklerini toplar, şaşkınlığa düşer ve nihayet gördüğü bu olağanüstü hallerin sıradan bir durum olamayacağını bilinciyle *"Ey Rabbim, ben gerçekten kendime yazık etmişim. Süleyman'la beraber âlemlerin rabbi olan Allah'a teslim oldum"* der. (Neml:20-44)

Hz. Süleyman, Kitab-ı Mukaddes'de "Krallar" bölümünde anlatılır. Kral Süleyman, Kral Davut'un oğludur ve babasının tahtına üvey kardeşiyle girdiği mücadelenin galibi olarak vâris olur. Kardeşini ve onun tarafını tutan devlet erkânını öldürür. Saltanatını pekiştirmek için Firavun'un kızıyla evlenir. Güçlü bir hükümdar olur. (Eski Ahit, Krallar: II:1-46)

Hz. Süleyman Tevrat'ta belirtilen bu özellikleriyle Kur'an-ı Kerim'de, kendisine mucizevî güçler, olağanüstü vasıflar verildiği bildirilen "peygamber- hükümdar" modelinden farklıdır. Tevrat'ta Hz. Süleyman yalnızca kraldır ve akıllı donanımlı bir kralın olabileceği kadar güçlüdür. Yalnız Tevrat'ta, Kral Süleyman'ın Rab'den hikmet istediği görülür. İnsanlar arasında doğru hükmetmek istemektedir.

"Rab Tanrı, Givon'da o gece rüyada Süleyman'a görünüp, "Sana ne vermemi istersin?" diye sordu. ...

Bu yüzden bana öyle sezgi dolu bir yürek ver ki, iyi ile kötüyü ayırt edip halkını yönetebileyim. Başka türlü senin bu büyük halkını kim yönetebilir!" Süleyman'ın bu isteği Rabbi hoşnut etti." (Krallar II:9-13)

Kur'an'da onun bu özelliği henüz babası Davut sağken yaşanan bir olayda görülür. Buna göre Süleyman, ekinleri diğerlerinin hayvanları tarafından çiğnenmiş iki davalı grubun arasında hükmedip babasından daha isabetli bir karar vermiştir. (Enbiya:79)

Kitab-ı Mukaddes'te Kral Süleyman, bir bebeği paylaşamayan iki fahişe kadın arasında hüküm vermek durumunda kalır. Bir evde yaşayan ve üç gün arayla doğum yapan kadınlardan birinin bebeği koynunda ölür. O da diğerinin bebeğine sahip çıkmak ister. Bu iki davalı kadına Süleyman bebeğin kılıçla kesilerek ikisine pay edilmesi teklifinde bulunur. Annelik iddiasında bulunan kadın durumu kabullenirken gerçek anne çocuktan vaz geçerek bölünmesini engeller. Böylece Süleyman hangisinin öz anne olduğunu anlar. (Krallar, III: 16-27)

Tevrat'ta geçen, fakat Kur'an'da karşılığı olmayan bu hikâye Buharî ve Müslim tarafından hadis olarak aktarılmıştır.⁶

Tevrat'ta Kral Süleyman, Allah inancından putperestliğe doğru bir sapma göstermiştir. Tevrat, onun 700 karısı ve 300 cariyesi olduğundan bahseder. Yabancı kadınlara belli bir düşkünlük göstermektedir. Evlendiği eşlerinden bazıları putperesttir. İçlerinde çok sevdiği için hatırı kıramadığı bazı kadınların arzusuyla putperest mabetlerin inşa edilmesine izin vermiştir.

⁶ "Gelen rivâyete göre, Ebû Hüreyre Resûlullah salla'llahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu işitmiştir: Benim (insanları Cehennem'den korumak için İslâm'a da'vetteki) benzerimle (bâtlı üzerine ısrarda) insanların benzeri şu bir kişinin hal ve şânı gibidir ki o, (odasında) bir ateş (bir mum) yakmış, kelekler ve şu (sivrisinek gibi) birtakım hayvanlar kendilerini ateşe atmağa başlarlar. Yine Ebû Hüreyre rivâyette der ki: (Vaktiyle) iki kadın ve kadınlarla beraber onların iki oğlan çocukları vardı. Bunlar (yolda giderken) kurt gelerek bunlardan birisinin (büyük kadının) çocuğunu hemen kapıp götürmüş. Bunun üzerine (çocuğunu kurt kaptan büyük) kadın eşi (küçük) kadına kurt senin çocuğunu götürdü, der. Öbür kadın da: hayır, senin çocuğunu götürdü, der. Nihâyet bu iki hasım muhâkemelerini Dâvud'a arzederler. O da oradaki büyük kadına hükmeder. (Kurdun kapığı çocuk küçük kadına âit olur). Bunlar muhâkemenin çıkıp Dâvud'un oğlu Süleymân'a giderler. Ve (babasının hükmünü istinâfen) ona bildirirler. O da: haydi bana bir bıçak getiriniz! Çocuğu iki kadın arasında paylaşalım, demiş. Bunun üzerine küçük kadın: Aman öyle yapma, Allah sana rahmet etsin!. Çocuk bu kadındır, demekle Süleymân da çocuğun küçük kadına âit olduğuna hükmetmiştir"(Sahih-i Buharî: 1394)

(Krallar, III) Ülkesinde putperestliğin yayılmasına göz yumması hatta kendisinin de etki altında kalması Allah'ın gazabını çeker. Ona Kral Davut'un hatırına mühlet verildiği, ancak ölümünden sonra krallığının dağılacağı bildirilir.

Kur'an'a göre, bir peygamberin bu tarz bir hayat yaşaması mümkün olamayacağı için Kur'an tefsirlerinde Hz. Süleyman hakkında böyle bir suçlama yer almaz. Bununla beraber, aynı zamanda tefsir sahibi olan Tâberî'nin yazmış olduğu tarih kitabında benzer bir olayın nakledildiği görülmektedir. Buna göre, Hz. Süleyman Saydun adasını fethederek kralını öldürür. Kralın Cerede isimli kızıyla evlenir. Hz. Süleyman bu kıza "kadınlarından hiç birini sevmediği derece severek kalbini verir". Cerede, dinini gönülsüz olarak terk etmiştir ve ölen babası için çok gözyaşı dökmektedir. Onu devamlı üzgün görmeğe dayanamayan Hz. Süleyman, bu kadının babasının heykelini yaptırmasına izin verir. Kadın, babasının çok canlı bir şekilde tasvir edildiği heykelini yaptırır ve onu bir mabede yerleştirir. Kendisine yakın olanlarla birlikte her gün mabedi ziyarete gitmekte ve eski kralın önünde secde etmektedir. Bu durum ülkede bir huzursuzluğun doğmasına sebep olur. Vezir Asaf, bu konuda Hz. Süleyman'ı ikaz eder. (Tâberî,1991:c II. 716-719)

Hz.Süleyman'ın çok sayıda eşi olduğuna dair Tevrat'ta geçen bilginin teyit edilmesi anlamına gelen bir rivayeti de yine Tâberî aktarmaktadır. Buna göre Hz. Süleyman'ın "camdan yapılmış bin evi, nesepleri saf ve şeref sahibi aileden üç yüz karısı ve yedi yüz odalığı" vardır. (Tâberî,1991: c. II. 704)

Türk Edebiyatında "Süleymannâme"ler

Hz. Süleyman kıssası Türk edebiyatında, az sayıda müstakil esere konu olmuştur. Bazı eserlerin içinde konu olarak, bölüm ya da fasıl olarak yer alır.⁷ Hz. Süleyman konusuna yer veren eserlerin başında tabiatıyla "kısas-ı enbiya"lar gelmektedir. Ayrıca Hz. Süleyman ismi etrafında çok sayıda menkıbe teşekkül etmiştir. Kütüphanelerde kayıtlı eserlerin pek çoğunun bu türde eserler olduğu görülmektedir. Ayrıca, Kaygusuz Abdal'ın Kitab-ı Miglate'sinde, Manisalı Birri'nin Attar'ın Bülbülname'sinden yararlanarak yazdığı Bülbüliyye'sinde de Hz. Süleyman'a dair hikâye ve rivayetler yer almaktadır. (Akaya 1997: 35-37)

Hz. Süleyman'la ilgili metinlerde esas olarak Kur'an'daki özelliklerinin benimsendiği görülmektedir. Diğer peygamber kıssaları etrafında oluşan menkıbelerde Tevrat pasajlarının aynen ya da dönüştürülmüş olarak tekrar edildiği görülürken, Hz.Süleyman'la ilgili menkıbelerde daha ziyade Kur'an'da anlatılan unsurlar işlenmiştir. Türk edebiyatında Hz. Süleyman'ın, Tevrat'ta anlatıldığı gibi sadece kral olarak gücünden bahsedilmez, O'nun tahtı

⁷ "Süleymannâme" türünde eserlerin haricinde Hz Süleyman kıssasını konu alan veya içinde yer ver veren yazma eserler Türkiye kütüphanelerinde mevcuttur:

1. "Menâkıb-ı Süleymân b. Davud", Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları: M.R. 358
2. "Menâkıb-ı Süleyman", Kastamonu İl Halk Kütüphanesi: 37 Hk 1071/1
- 3."Sirâcül-Kulüb" Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Arşiv No:K. 1057 Çağatay Türkçesi ile yazılmış anonim mev'ize kitabıdır. II- Y. 92 b de Çağatay Türkçesi ile nücumda dar bir eser; III- Y. 92 b de Dîv-nâme adlı Çağatayca bir eser olup Süleyman peygambere atfolunmuştur.
4. "Dâstân-ı Süleymân Peygamber", Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi: 21 Hk 511/3
5. "Mecmûa-i Fevâid", Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu: 06 Mil Yz A 1635
Mecmuanın içinde 10b'de Sihir duası, 27b'de Süleyman Peygamberle ilgili hikâye yer almaktadır
6. "Mecmûa-i Eşâr ve Münşeat", Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu: 06 Mil. Yz A 4059/15 60a
Mecmuada Hz. Süleyman hakkında bir hikâye yer almaktadır.
- 7.Tarifâtü'l-İnsani'l-Kâmil, Milli Kütüphane, Ankara 06 Hk 4537/2
Hz. Süleyman'ın yazdığı mektup ve onunla ilgili bir açıklama yer almaktadır.
8. "Hikâye-i Hz. Süleyman", Mîrzâ-zâde Mehmed Emin Sâlim b. Mirzâ Mustafâ Batumlu (1099-1156/1697-743) Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil. Yz. Cönk 271
9. Terceme-i Târîh-i Aynî, Süleymaniye Ktb.,Esad Efendi blm. No. 2224
Halil Peygamber kıssasından başlayıp Süleyman peygambere kadar geçen peygamberlerden bahseder. Sonu eksiktir.
10. "Fâl-nâme" Müstensih Seyyid Ahmed, Milli Kütüphane: Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi:06 Hk 4891/1
Hastalıkların tedavisi için hangi aylarda hangi günlerde cinlerin yardımıyla Süleyman Peygamber'den öğrenilen duaların okunacağı (ebced hesabı da kullanılmıştır), 29a-35a'da sağ'ire, dîvname, 35a-43a'da yıldızname bölümleri yer almaktadır.

ile uçması, karınca ile sohbeti, hüthüt kuşu ve diğer hayvanlar, Belkıs'la görüşmesi ve onunla evlenmesi gibi konular bilhassa da cinlerle münasebeti ele alınır.

Bununla beraber, Hz. Süleyman kıssası etrafında teşekkül eden kültürün bir cephesinde İsrailiyat izleri görülebilir. Bu, Tevrat- Talmut kültürü dairesinde oluşan "occult" bilgilerin farklı bir yansıması olan gizli ilimlerdir. Dipnotta vermiş olduğumuz, yazmaların taranmasıyla oluşturulan liste içinde Hz. Süleyman'ın geçtiği eserlerin muhtevalarına bakıldığında bunların bir kısmında "vefk", "cifir", "falname" gibi "gizli ilim"lerden bahsedildiği görülmektedir. "Dîvnâme" türünde parçaları da bu grupta değerlendirmek mümkündür.

Türk Edebiyatında "Süleymannâme"ler

Türk edebiyatında yazılan "Süleymannâme", "Süleymaniye" türünde eserlerin içinde mensur olduğu için konumuzun dışında kalan, fakat türün en kapsamlı en dikkate değer örneği olan Firdevsî-i Rûmî'nin "Süleymannâme"sinden kısaca bahsetmek gerekmektedir. Henüz tamamı yeni harflere aktarılmamış olan bu hacimli eser "Süleymannâme-i kebir" adını taşımaktadır ve 366 cilt 1830 meclis olarak tasarlanmıştır. (Akkaya,1997: 30) Bu eser Türkiye yazmaları içinde 81 cilt olarak görünmektedir.

Firdevsî, II. Bayezid'e sunduğu bu eserini, Tarih-i Beydavî, Tarih-i İbn-i Kesir gibi tarih kitaplarından, menkıbelerden, Tevrat'tan, sözlü gelenekte var olan rivayetlerden yararlanarak yazmıştır. Eserin içerisinde Hz. Süleyman'dan başka diğer peygamberlerin ve İskender'in kıssaları, mitolojik şahsiyetler, efsane ve hikâyeler de bulunmaktadır. (Akkaya,1997: 30-31)

İçerisinde Hz. Süleyman'a dair hikâyelerin yer aldığı fasıllar bulunan mesnevilerin sayısı müstakil olarak Hz. Süleyman'ı konu edinen eserlerden fazladır.

Nahifî'nin Manzum Mesnevi Tercümesi

Bu eserde, Süleyman Peygamber'in huzurunda, kaza gelince gözün bağlanıp bağlanmayacağını anlatan Hüdhdü Kuşu hikâyesi; sivrisineğin rüzgardan şikayetçi olup Süleyman'dan adalet istemesini anlatan hikâye, Süleyman peygamberin bir hatası sebebiyle rüzgarın ters esmesi ve başındaki tacın ters durmasını anlatan hikâye; Azrailden korkan birinin Hz. Süleyman'dan yardım istemesi, Belkıs ve Hüdhdü'e dair kıssa; Hz. Süleyman'ın Mescid-i Aksa'yı yaptırması, Süleyman'ın yüzüğü gibi hikâyeler yer almaktadır. (Akaya,1997: 43)

Ferahnâme

Kemaloğlu İsmail'in "Ferahname"sinde Hz. Süleyman'ın kumkumalara hapsedip denizin dibine attığı cin ve iblislerin Emevi Halîfesi mervanoğlu Abdulmelik'in emriyle bulunup çıkarılmaları hikâyesi anlatılır.(Akaya,1997: 43-44)

Hikâyet-i Temim Dârî

"Hikâyet-i Temim Dârî" adlı dinî destanî türde bir mesnevîde Hz. Süleyman'a dair bir epizot bulunur. Bu, parmağında yüzüğüyle taht üzerinde yıllarca duran Hz. Süleyman'ın na'sının anlatıldığı bir fasıldır. (Akkaya1997:44)

Süleymannâme Türünde Mesneviler

Süleymannâme

Sirozlu Sâdi tarafından 3500 beyit olarak bir Süleymannâme yazıldığı bilgisi Süleymannâme-i Kebir'de yer almaktadır. Ancak eser kütüphanelerde mevcut değildir. (Akaya,1997:31)

Süleymaniye

Şemseddin-i Sivasî tarafından kaleme olan bu eser, türün elde tamamı mevcut olan tek müstakil mesnevisidir. Hüseyin Akkaya tarafından inceleme ve metin olarak çevrilmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman'a sunulan "Süleymaniye" 1684 beyitten oluşmakta ve klâsik tertip hususiyetlerini göstermektedir.

Mesnevîde, Süleyman kıssası aktarılırken Kur'an-ı Kerim, tefsir ve hadis gibi İslamî kaynaklar esas alınmıştır. (Akkaya, 1997:160) Ancak, eserde halk hikâyelerine ve menkıbelere dayanan Süleyman ve Belkıs'ın aşk hikâyesi gibi konular da yer almaktadır.

Kültür Bakanlığının www.yazmalar.gov.tr adresinde kayıtlı manzum ve müstakil bir eser daha görülmektedir. Hamdî(1203 /1788) adlı bir şaire ait olarak kaydedilen "Süleymânnâme" adlı eser (Ali Emirî Efendi (Millet Ktb.) No. 483) manzum olup, Süleyman peygamberle Belkıs kıssasından bahsetmektedir.

HZ. İBRAHİM KISSASI VE HALİLNÂME

Hz. İbrahim, Kur'an-ı Kerim'de altmış dokuz ayette ve yirmi beş surede adı anılmaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in 14. suresinin adı da "İbrahim"dir. Hz. Muhammed'in nesebi de ona dayanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in, aklî delillerle Allah'ın varlığını ve birliğini kavraması, putperestlerle mücadelesi, oğulları Hz. İsmail'in ve Hz. İshak'ın doğumları, Hz. İsmail'in kurban edilmesi imtihanı, Hz. İbrahim ve Hacer'in Hicaz'a yerleşmeleri ve zemzem suyunu bulmaları, Hz. İbrahim ve İsmail'in Kâ'be'yi inşa etmesi ve Lut kavminin helak edilmesi gibi olaylara yer verilmektedir.

Hz. İbrahim, Kitab-ı Mukaddes'te Nuh soyundan gelen Terah'ın oğlu Abram olarak anılır. Daha sonra milletin atası anlamına gelen "Abraham" ismi ona Tanrı tarafından verilmiştir. (Tekvin 17/17)

Tevrat'ta Hz. İbrahim'in oğlu İsmail sadece zürriyetinin çokluğuyla anılır. Tevrat'a göre Abraham nübüvvet mirasını İsmail'e bırakmak isteyince Tanrı ona seslenmiş ve onun asıl vârisinin Saray'dan doğacak olan İshak olabileceği söylenmiştir. İshak, peygamber olacak ve Abraham'ın gerçek mirasçısı olarak da soyunu yine o devam ettirecektir. (Tekvin:17) Kur'an'da çok özel bir yeri olan İsmail'in kurban edilmesi vak'ası Tevrat'ta geçmez; Tevrat'a göre Hz. İbrahim'den oğlu İshak'ı yakarak kurban etmesi istenmiştir. (Tekvin:22)

Bunun gibi önemli farklılıkların dışında Hz. İbrahim'in hayatına dair temel bilgiler Kur'an-ı Kerim'le benzerlik göstermekle birlikte bilhassa Hz. İbrahim'in şahsiyetine, ahlakına ve davranışlarına dair Kitab-ı Mukaddes'in yaklaşımı diğer peygamber kıssalarında da görüldüğü üzere farklıdır. Kur'an'ın tavrı bir peygamberin üstün ahlâk sahibi olduğu ve davranışlarının her türlü yanlıştan korunmuş olduğu yönündedir. Halbuki Tevrat'ta peygamberler beşerî zaaf ve hatalarla gösterilir.

Türk Edebiyatında Hz. İbrahim

Türk edebiyatında Hz. İbrâhîm, erkek çocuklarını öldürten Nemrûd'un zulmünden kaçırılıp mağarada büyütülmesi, kendi aklıyla Allah'ı bulması, putları kırması, Nemrûd tarafından ateşe atılması ve ateşin onun için gül bahçesine dönüşmesi, cömertliği, misafirperverliği ve sofrasının bereketi, oğlu Hz. İsmâîl'i kurban etmekle emredilişi ve baba oğlun bu vesileyle imtihan edilmeleri, baba- oğlun Kâbe'yi imar etmeleri, "Halilullah" oluşu ve çeşitli mucizeleri gibi hususlarda telmih ve teşbihlerle geçer.

Halilnâme

Türk edebiyatında Hz. İbrahim'in konu edildiği eserler olmakla beraber müstakil bir tür olarak "Halilnâme" yalnızca Abdolvâsi Çelebi tarafından yazılmıştır. XIV. Yüzyılda, Osmanlı'nın fetret döneminde yaşayan ve Abdolvâsi Çelebi, "Halilname" adlı mesnevisini Çelebi Mehmet Bey veziri Bayezid'in teşvikiyle kaleme almıştır.

Hız. İbrahim hikâyesinin temel epizotları, Kur'an'dan alınmıştır. Ancak Halilname'de bazı olayların nakli konusunda Tevrat etkisi görülebilir.

Mesnevi, Tevrat'ta ve Hız. İbrahim kıssası etrafında teşekkül eden menkabelerde olduğu gibi Hız. İbrahim'i doğumundan itibaren ele almaktadır. Kur'an'da Hız. İbrahim'in hayatına dair en erken bilgi onun gençlik döneminde babasına puta tapma konusundaki itirazları (En'am:74) ve aklı delillerle Allah'ın varlığı hakikatine ulaşmasıdır. (En'am:75-76) Tevrat'ta Hız. İbrahim'in ateşe atılma vakası yer almazken Doğu edebiyatlarında Hız. İbrahim'den bahseden tüm eserlerde olduğu gibi Halilnamede de bu vaka çok ayrıntılı ve sanatlı olarak işlenmiştir. (Gültaş,1996: 14)

Kur'an'da putperest kavmini terk eden İbrahim'in hicret ettiği yerin adı geçmez, Tevrat bu ülkeyi Mısır olarak zikreder. İbrahim orada eşi Sara'yı "kız kardeşim" diye tanıtmıştır. Sara'yı beğenen Firavun onunla evlenmek ister, başına belalar gelince evli olduğunu anlar ve İbrahim'e gerçeği sakladığı için kızar. (Tekvin: 12) Tevrat'a göre Gerar Kralı Avi Melek'in ülkesine yapılan ziyarette de aynı olay ikinci kez yaşanmıştır. (Tekvin:17) Kur'an'da böyle bir olay yer almaz. Ancak, Halilname'de bu konunun işlendiği görülmektedir. (Gültaş,1996: 15)

Gubârî: Kâ'benâme

Gubârî'nin Kâ'benâme adlı mesnevisi'nde 1292-2485. beyitleri arasında Hız. İbrahim kıssası anlatılmaktadır. Hikâye, Halilname'de olduğu gibi Hız. İbrahim'in doğumundan başlamaz, Hız. İbrahim'in hayatının Hız. İsmail ve Kâ'be ile ilgili kısmı ele alınmıştır. Mesnevinin Hız. İbrahim'le ilgili bölümü onun Allah'tan zürriyet dilediği ve çocuğu olmayan Sara'nın cariyesi Hacer'i İbrahim'e eş olarak vermesi olayından başlar. Mesnevide, Hacer ve İsmail'in Hicaz'da yerleşmeleri, zenzem suyunu bulmaları, susuzluk çeken Amalik kavminin de gelip o bölgeye yerleşmesi, Hız. İsmail'in kurban edilmesine dair rüyanın görülmesi ve şeytanın Hacer, İsmail ve Hız. İbrahim'i kandırmaya çalışması, Hız. İbrahim ve Hız.İsmail'in bu büyük imtihandan başarıyla geçmeleri, baba- oğulun Ka'be'yi inşa etmeleri hikâye edilir. Mesnevi, Kâ'be'nin faziletlerinin anlatıldığı fasılla sona erer.

Kısas-1 Enbiya ve Tarih-i Enbiya türleri haricinde Hız. İbrahim kıssasına bir bölüm olarak yer veren diğer eserler: İshak Hocası Ahmet Efendi'nin Vahdetnâme-i âlem-engiz'i, Hatiboğlu'nun Letâifname'si, İmamzâde Muhammed'in Hamdiyye'si, Taşlıcalı Yahya'nın Yusuf ve Züleyha'sı, Âşık Paşa'nın Garîbname'si, Neşâtî Ahmed Dede'nin Hilye-i Enbiyâ'sı, Şeyh Şemseddin Sivasî'nin Tercüme-i İlâhîname'si ve Kaygusuz Abdal'ın Gülistan'ıdır. (Gültaş,1996:6)

Hız. İSA ve DÂSİTAN-I Hız. İSA (CİMCİME SULTAN)

Hız. İsa'nın konu edildiği bir tek eser mevcuttur. 15. Yüzyıla ait Dâsitan-ı Hız. İsa adlı bu mesnevi, Amil Çelebioğlu tarafından Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege kitaplığında tespit edilmiştir. Müellifi belli olmayan bir yazmanın 60b-73a sayfaları arasında yer alan, 113 beyitten oluşan bu kısa mesnevi, Hız. İsa'yı da hikâyeye dâhil etmekle beraber aslında Cime Sultan adlı bir kahramanın başından geçenleri konu etmektedir. Hikâyede Hız. İsa'ya dair Kur'an veya İncil'de yer alan kıssalardan biri anlatılmamaktadır. Sadece, bir ölünün diriltilmesi olayının hikâye edilmesiyle Hız. İsa'nın Kur'an'da da yer alan bir özelliği işlenmiştir.

"İsa (a.s), Cenab-ı Hakk'ı zikreder Tur yoluna giderken yerde içi toprakla dolu bir insan kafatasıyla karşılaşır. Kuru başın hâlini söylemesi için Hakk'a niyazda bulunur. Duası kabul olup kafatası, mâzisini anlatmaya başlar:

"Dünyada ulu bir sultandım. Cömert ve iyi huyluydum. Binlerce kölem vardı. Dünyada bâki kalacağımı sanırdım. Yedi iklim benimdi. Günde bin açtı doyururdum. Adım Cime sultandı.

Bir gün ıssı suya varmışım. Dellâkler beni yıkadı. Sudan çıkınca başım ağrıyordu. Hiç bir hekim derdime çare bulamadı. İkinci günü gözlerim görmez oldu. Azrail canımı aldı. Kullarım beni, hasret içinde defnettiler.

Amelimle kalmışım. Meleklerden biri, "Rabbin kim?" dedi. Korkudan "Sensin" dedim. Tamuya attılar. Nice yıldan sonra Çalap emretti, çıkardılar, yol üstüne bıraktılar. Bin yıldır işte bu yolda yatmaktayım."

İsa (a.s), kuru kafaya dünyada iken neye tapıldığını sorar. O da pula tapıldığını söyler. Ondan şefaht diler. Dünyaya tekrar gelirse onun ümmetinden olacağını va'd eder. Hz. İsa'nın duasıyla kuru kafa, bir yiğit olarak dirilir, parmağını kaldırıp iman getirir." (Çelebioğlu,1999: 105-106)

Sonuç

Kur'an'da kıssalar, sadece peygamberlerin başından geçen dramatik maceralar olarak sunulmaz; aynı zamanda, insan psikolojisini, toplumların teamüllerini, geleneklerini ve genel olarak tüm beşerî davranışları sergilemek suretiyle okuyucuyu aktif olarak metinle ilişkilendirmeye, anlatılanlarla empati kurarak kendisini değerlendirmeye yöneltir. Bu bağlamda peygamber kıssaları, insanlara peygamberlerin hayatı vasıtasıyla örnek teşkil etmek gibi bir misyonu üstlenmişlerdir.

Türk edebiyatında peygamber kıssalarından kaynaklanan hikâyeler çok sevilmiştir. Bu hikâyelerin menşei asıl olarak Kur'an'a dayanmaktadır. Ancak kıssalar zaman içinde müfessirlerce hadislerden de faydalanılarak genişletilmiş; rivayet ve ananelerle zenginleştirilmiştir. Böylece "kıssa"ların Kur'an'da yer alan çekirdek yapısının etrafında, önemli bir kısmı Tevrat'tan kaynaklanan menkıbeler, yorumlar ve yan hikâyelerle beslenmiş bir doku teşkil etmiştir. Mesnevilerde ise tüm bu malzeme, destan ve masal geleneğinin de etkisiyle çok farklı unsurlarla genişlemiş; asıl gaye olan "ibret" teşkil etme hedefini aşan, tahkiye unsurları ön plana çıkan zengin eserlere dönüşmüştür.

KAYNAKLAR

AHMEDİ, İskendernâme (Hzl.:Dr. Yaşar AKDOĞAN) www.kulturturizm.gov.tr e-kitap.

AKKAYA, Hüseyin (1997). The Prophet Solomon in Otoman Turkish Literature and The Süleymaniye of Şemseddin Sivasi, Harvard University Pres.

AYAN, Gönül (2007). "Tebrizli Ahmedî ve Esrar-name İsimli Mesnevisi" Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic / Türkoloji Araştırmaları Volume 2/3 .

AYAN, Gönül (2009). Anadolu Sahasında Yazılan Bazı "Yusuf u Züleyha" Mesnevilerinde Sebeb-i Telifler Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/3.

AZAMAT, Nihat (1998). "Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yusuf u Zeliha, Esrar-name Tercümesi", Osmanlı Araştırmaları VII-VIII, s.347-364.

ÇELEBİOĞLU, Amil (1999). XV.Yüzyıla Kadar Türk Edebiyatında Mesnevi, İstanbul: Kitabevi Yay.

DEMİR, Recep(2006). Hatâyî-i Tebrizî ve Mollâ Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevîleri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

DİLÇİN, Dehri(1946). Şeyyat Hamza, Yusuf u Zeliha, İstanbul.

- DOLU, Halide (1952). "Yusuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nüshalar", İstanbul: *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*.
- ERTAYLAN, İ. Hikmet (1960) Yusuf ile Züleyha, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay.
- HORNUNG, Erik (2004) Mısır Tarihî, İstanbul: Kabalcı Yay.
- HISAMOV, Nurmhammet (2002) .Kul Ali'nin "Kıssa-i Yusuf" Destanında (XIII. Yüzyıl) Oğuz Kökenli Konular, XIV. Türk Tarih Kongresi Ankara: TTK Yay. Kongreye Sunulan Bildiriler , IX. Dizi S. 14, I.Cilt.
- GÜLLÜCE, Hüseyin (2008). Mesnevî'de Temsîlî Anlatım ve Hikâye ve Temsillerle Kurân Âyetlerinin Açıklanması, Erdem, 129-159.
- KARAHAN, Leylâ (1994). Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yusuf Yusuf u Züleyha, Ankara: TDK Yayınları.
- KADIOĞLU, İdris (2009). Diyarbakırlı Ahmedî Yûsuf u Züleyhâ, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları ekitap.
- KÖKSEL, Behiye (2009). "Divanü Lugat-'t-Türk'te Yer Alan Efsaneler/ The Legends In Divanu Lugatı't-Turk" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research* Volume 2 / 9 .
- KUZUBAŞ, Muhammet (2010). Oflu Bilal Efendi Yusuf u Zeliha, İstanbul: Karadeniz Dergisi Yayınları.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1984). Divan Edebiyatı Kelimeler, Remizler, Mazmunlar, Mefhumlar, İstanbul: Enderun Kitapevi.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1967). "Divan Edebiyatında Hikâye" Ankara: TDAY-Belleten s.98.
- OCAK Ahmet Yaşar (1988). Ab-ı Hayat, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.I.
- ONAY, Ahmet Talay (2004). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, İstanbul: MEB Yayınları.
- PALA İskender (2003). " İskender mi Zülkarneyn mi?" Akademik Divan Şiiri Araştırmaları, İstanbul: LM Yayınları.
- ŞENGÜL, İdris (1994). Kur'ân Kıssaları Üzerine, İzmir: Işık Yayınları.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, Ahmet KARTAL (2009) Eski Türk Edebiyatı Tarihî, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ŞİŞMAN Bekir ve Muhammet KUZUBAŞ (2007). Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- TÂBERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir (1991). Milletler ve Hükümdarlar Târîhi,(Çev. Zakir Kadiri Ugan, Ahmet Temir) Ankara: MEB. Yayınları.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, (1996). Tâberî Tefsiri, İstanbul: Hisar Yay.
- TÖREN, Hatice,(2001) Ali Şir Nevâyî Sedd-i İskenderî, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları:674.
- TÜRKDOĞAN, Melike Gökcan (2008). "Klasik Türk Edebiyatında Yusuf u Züleyha Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma" Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- TÜRKDOĞAN, Melike Gökcan (2009). "Ahmedî'nin "İskendernâme"sinde Kadın Hükümdar Modeli ve Kraliçe Kaydafa" *Turkish Studies* Volume 4 Issue 7760-773.

ULUHAN, Çoban Hıdır (2007). Muhammed Nevruzi Yusuf u Züleyha: İnceleme Metin
Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları.

UYGUR, Sinan (2003). Ali'nin Kıssa-i Yusuf'u, Yüksek Lisans tezi, Erzurum: Atatürk
Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÜNVER, İsmail (1983). Ahmedî İskender-nâme, İnceleme- Tıpkıbasım, Ankara: Türk Dil
Kurumu Yayınları.

YAZIR, Elmalılı Hamdi (2009). Hak Dini Kur'an Dili, Kur'an Tefsiri, Ankara: Akçağ
Yayınları.